

Domonkos János és a „Békésvármegyei Múzeum története”

– Szilágyi Miklós –

Amikor közlésre előkészítettem Domonkos János 1921-ben írt gyulai múzeum-történetét, a bevezetés ezzel a mondattal kezdődött: „A gyulai múzeum 1968-ban alapításának 100 éves jubileumát ünnepli.” Vagyis a negyedszázad előtti kerek évforduló községe ösztönzött, hogy – az Erkel Ferenc Múzeum ifjú igazgatójaként – sajtó alá rendezzem s jegyzetekkel kísérem az akkortájt múzeumba került kéziratot. Korek Józsefnek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettesének biztatása a megjelentetéshez is kellő garanciát jelentett számomra. Szerkesztett ugyanis egy múzeumtörténeti rotaprintes füzet sorozatot (itt jelent meg pl.: *Banner János: Szalay Gyula, a Kiskun Múzeum alapítója*. Bpest, 1966). Az 1966-ban befejezett kéziratomban, mely függelékként néhány egyéb múzeumtörténeti dokumentumot is tartalmazott, a következő évben el is jutott a lemezre gépelésig, mielőtt azonban megjelenhetett volna, megszűnt a sorozat (ha jól emlékszem: anyagi nehézségek miatt).

Most, egy újabb kerek évfordulót megérve, azt kellett mérlegelnem, hogy indokolt-e változatlan formában közzétennem a kéziratban rekedt anyagot. Ami Domonkos Jánost, a kézirat szerzőjét illeti: szerepének megítélésén a múlt idő semmit sem változtatott; indokolatlan lenne a „méltatlanul elfelejtett” glóriájával övezni. Talán még jelentéktelenebbnek, érdektelenebbnek tűnik a nevében Békés megyei múzeum gyűjteményanyaga és tevékenysége az ő múzeumigazgatásának évtizedei alatt az azóta megjelent, örvendetesen nagyszámú múzeumtörténeti dolgozat tényanyagának ismeretében, mint 1966-ban gondoltam. Azt is hozzátehetem: az eredeti forrásokból, nemcsak feldolgozások alapján ismerhettem meg Domonkos meddő küzdelmeivel egyidős szekszárdi múzeumi mozgalmat, s összefoglaló dolgozatot is készítettem a néprajzi muzeológia századelőre jellemző szemléletéről és konkrét eredményeiről. Természetes tehát, hogy ma már másképpen fogalmaznék: kevésbé lennék megértő, a tehetetlenséget mentegető. Azt azonban vállalhatom, amit a bevezetőben akkor írtam: érdemes megismernünk a reménytelenség, a meddő erőfeszítés, az eseménytelenség okainak szubjektív hitelű érvrendszerét – ezt kínálja Domonkos „maga-mentése” – mert a magyar vidék művelődéstörténete korántsem „siker-krónikaként” írható, írandó meg.

Az 1966-ban elkészült bevezető és a jegyzetek szövegén tehát nem módosítok: hadd árulkodjon valamikori véleményemről és tájékozottságomról. Csupán kiegészítem a jegyzeteket: hivatkozom az azóta megjelent néhány múzeumtörténeti tanulmányra, olyanokra, melyek fogódzókat kínálnak az olvasónak az újabb szakirodalomban való tájékozódáshoz is.

*

Amikor Mogyoróssy János – uradalmi kasznár és autodidakta történész – magán-gyűjteményét szülővárosának adományozta, kezdeményezésével az úttörés szerepét is vállalta. Hiszen a magyar muzeológia történetét nem mérhetjük évszázadokkal: a vidék-

ki – s nagyobb hírű, jelentősebb gyűjteménnyel rendelkező – múzeumok közül alig egynéhány lépett túl e kerekszámú jubileumon. Némi túlzással kijelenthetjük, hogy végső soron a millennium romantikus és nacionalista színezetű történeti orientációja segítette a múzeumi gyűjtemények jórészenek megalapozását. Ehhez képest feltétlenül korai – a múzeum-alapítási „mozgalmat” évtizedekkel megelőző – ez a szellemi élet perifériáján létrehozott múzeum.

A véletlenek szerencsés konstellációja eredményezte a múzeum-alapítást? Talán eddig figyelemre nem méltatott törvényszerűségek magyarázzák, hogy a kulturális hagyományokban nem éppen gazdag város (és megye) nagyobb múltú kultúr-centrumokat megelőzve alapozta meg múzeumi gyűjteményét? A két kérdés közül az elsőt felelhetünk igennel. Mogyoróssy János anyagi áldozatokban realizált hazaszeretete, lokálpatriotizmusa (– korántsem jellemző tulajdonságok ezek a vidéki parlagon...) társakra lelt a magyar történetírás első nemzedékének néhány jelentős egyéniségében – Karácsonyi Jánosban, Zsilinszky Mihályban, Haan Lajosban, Göndöcs Benedekben – s ez a szerencsés egymásra-találás egyengette a múzeum sorsát az első évtizedekben.

Mert Mogyoróssy János nemes gesztusának alig támadt visszhangja: az illetékesek tudomásul vették, s napirendre tértek fölötte. Az elszigetelt, egyéni kezdeményezés nem lenne több kultúrhistoriai kuriózumnál, ha a „Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténeti Társulat” megalapítása nem adott volna keretet a múzeumnak, nem terelte volna mederbe Mogyoróssy fennen lobogó patriotizmusát, a délibábos elméletek között el-eltévedő lelkesedését. A gyulai múzeum alapításának másik jelentős dátuma tehát 1874, a Társulat alapítási éve: a „Békésvármegyei múzeum” megszervezésének éve. S abban, hogy ez a sok jelentős eredményt felmutató Társulat közel húsz éven át életképes tudott maradni, egész sor jól képzett helytörténész munkáját szervezni tudta, feltétlenül van valamiféle törvényszerűség. Az újraterlepedett Békés megye alig másfélszáz esztendő volt ekkor. Az ezer éves múltat emlegető „nemzet” kebelében szegynivalóan szerény ez a másfél század! Patrióta kötelessége tehát minden tudós főnek a közelebbi és távolabbi múlt megismerése és megismertetése, a szűkebb haza történetének búvárlásra. Jelentős részben ilyen szubjektív motiváció adja magyarázatát a helytörténeti buzgóságnak és a múlt emlékeit tanító példaként bemutató múzeum megkülönböztetett rangjának.

A múlt-keresés szubjektív szándéka azonban kevés volt ahhoz (bármennyire is jelentős eredményeket produkált az adatgyűjtésben), hogy hosszú távra megalapozza a gyulai múzeum sorsát. Történetének sajátos paradoxona, hogy a vidéki muzeológia felfelé ívelő szakaszában – a millennium utáni évtizedekben – következett be hanyatló korszaka.

Az alapítás utáni évtizedek lendülete miért tört derékba? Miért nem követte az alapítást egy múzeumi céloknak megfelelő épület emelése, miért hanyódott a gyűjtemény alkalmatlan, szűkös helyiségekben? Olyan kultúrtörténeti, sőt: társadalomtörténeti összefüggéseket érintenek e kérdések, melyek messze túlmutatnak egyetlen kulturális intézmény eseménytelen életén. Nagyvonalú nemtörődömség gáncsolta a szellemi élet megannyi figyelemreméltó kezdeményezését; jobb sorsra érdemes rajongók őrlődtek a reménytelen küzdelemben – íme, ez jellemezte a magyar vidék kulturális életét, s magyarázza a gyulai múzeum századforduló körüli tespedését is.

Ha most már a jelzett fejlődési és visszafejlődési tendenciákat dátumokhoz akarnók kapcsolni, a következőképpen periodizálhatnánk a gyulai múzeum történetének első ötven évét:

1.) 1868–1874: a szerveződés néhány esztendeje. Mogyoróssy János múzeumalapítása és a „Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat” megalakulása a két határ-terminus, közben pedig Mogyoróssy illetve Göndöcs Benedek apátplébános szervező-toborzó tevékenysége.

2.) 1874–1894: a Társulat működésének esztendei. E Társulat keretében tevékenykedő Békésvármegyei Múzeum munkája a húsz év alatt magasba ível, majd az érdektelenség eredményeképpen a stagnálás állapotába kerül. Alkalmas épület híján, a szűkös anyagi támogatás körülményei között a fellendülés csak viszonylagos lehet, s a stagnálás a természetes állapot. A nagy szervezők, a helytörténeti, múzeumi gondolat éltetői, Mogyoróssy és Göndöcs kidőlven a sorból, az anyagi áldozatokat is vállaló szubjektív jószándék tovább már nem ellensúlyozza a támogatás, érdeklődés hiányát.

3.) 1895–1921: a múzeum névleges gazdája a „Békésvármegyei Közművelődési Egyesület”. A kezdetet jelző dátum reményekre jogosító: a gyűjteményt e célra épített épületbe költöztetik, s a Társulat örökébe lépő Egyesület új fellendülést ígér. Tettekész szervezője, Oláh György, azonban hamarosan meghal, az új épületről pedig kiderül, semmit sem oldott meg; csak arra jó, hogy az illetékesek megnyugodjanak: íme, rendbetettük a múzeumot... A stagnálás tovább folytatódik. Amit Domonkos János, a múzeum igazgató-őre az adott körülmények között vállalhat, kevésbé látványos: mivel (anyagiak híján) nem végezhet gyűjtő és feldolgozó munkát, a szóbeli és írásos ismeretterjesztést műveli, remélvén, hogy e munkájával a múzeum ügyét is népszerűsítheti.

Nem célunk azonban a gyulai múzeum történetének tüzetes áttekintése! Mindezek előrebocsátása viszont elkerülhetetlennek látszott, hisz Domonkos János 1921-ben írott, s máig kéziratban maradt múzeumtörténetének általános és lokális tanulságai plasztikusabban tűnnek elő, ha legalább ennyit előlegezünk. Domonkos múzeumtörténete egyébként is afféle „szubjektív történet”: az általa oktalannak és jogtalannak ítélt támadásoktól oppozícióba kényszerítve írta meg – tulajdonképpen a maga igazolása szándékával – hogy milyen körülmények között, milyen okok együtthatása következtében kellett szükségszerűen visszafejlődnie, hanyatlania a gyulai múzeumnak. Történetírónk „szubjektív logikája”, saját felelősségét elkendőző, a maga megkülönböztetett szerepét hangsúlyozó igyekezete feltétlenül szükségessé tette a fenti vázlatos áttekintést: a tények szubjektív illetve objektív megítélése distanciáját legalább ilyen módon érzékeltetnünk kell.

Mondottuk, hogy Domonkos János múzeumtörténete szubjektív alapállású. Forrásértéke tehát a memoárok forrásértékével mérhető: nem a tények, adatok egzaktasága, feltétlen megbízhatósága avatja elsődrendű forrássá, hanem az események ember-közelsége, a körülmények értékelésében megnyilvánuló indulat hitelessége. A szándék és megvalósulás relációjában – a memoár műfajának törvényei szerint – ez esetben is nagyobb hangsúly esik az előbbire, olyannyira, hogy a „megvalósulás” kategóriáját is sa-

játosan árnyalja, más megvilágításba helyezi a szándék tisztaságának, önzetlenségének túlzott hangsúlyozása. Mindezeket figyelembe kell vennünk Domonkos János múzeumtörténetének megítélésékor.

Mi indokolja mégis, hogy ezt az 1921-ben íródott, s nem is minden vonatkozásban megbízható múzeumtörténetet közzétegyük? S különösen mi indokolja, ha azt is elmondjuk, hogy a gyulai múzeum története többszörösen is feldolgozott? Implom József A gyulai múzeum és könyvtár hetven éve (1868–1938) című dolgozatában már 1940-ben összefoglalta mindazt, amit a rendelkezésre álló – s igen gazdag! – forrásanyagból kideríthetett; Banner János a közelmúltban emlékezett az első évtizedek múzeumi szemléletére; Dankó Imre pedig többször is összefoglalta a legfontosabb adatokat az 1959-1963. évek múzeumi jelentéseiben, az 1960-as múzeumi évkönyvben, majd Mogyoróssy János önéletrajzának közzétételével járult hozzá a múzeum-alapítás körüli félreértések tisztázásához.¹

Amíg a magyar muzeológia történetéről nincs megbízható áttekintésünk, a múzeumok múltját néhány részletfeldolgozás, illetve emlékirat reprezentálja, tulajdonképpen főleg egy-egy anyagközlés közzétételének jogosságát indokolni. Minden adat, a múzeumi gyűjtés és feldolgozás gyakorlatát szemléltető leírás akkor válik igazán jelentőssé, ha majdan valaki monografikus igénnyel közelíti a magyar muzeológia történetét. Ilyen nézőpontból közelítve teljesen lényegtelen, hogy a gyulai múzeum száz éves múltját feldolgozták-e vagy sem. Az általános tanulságok, a vidéki muzeológia egészének története szempontjából korántsem haszontalan, ha Domonkos János panaszait, vádló kifakadásait mindezek mellett is meghallgatjuk.

Milyen jellegűek tehát azok az általános tanulságok, amelyek figyelmet érdemelnek, amelyek a gyulai múzeum történetétől független érvényűek?

1.) Domonkos János látszólagos tétlensége s a gyulai múzeum több évtizedes tengődése feltétlenül hordoz tipikus vonásokat. Hozzászoktunk – főleg az emlékező múzeumtörténetek hatására – hogy csak a nehézségeken felülkerekedő, a körülmények ellenére múzeumot szervező példás erőfeszítéseket vegyük észre. De a múzeum-alapítás, múzeum-szervezés lendületet adó pátosza rendszerint lelohad! Az emlékezések viszont nem szólnak arról, hogy a lelkes tevékenység esztendeit tétlenség váltotta fel. A tétlenségről – bármennyire jelenvaló is – nincs mit írnia az emlékezőnek. Domonkos kéziratának külön értéke, hogy a maga tétlenségére kárhoyztatásának körülményeit részletezi benne. Ezt kellett elmondania, hisz az alapítás, szervezés pátosza meg sem érintette.

Ezt az eseménytelenséget, az illetékesek részéről megnyilvánuló érdektelenséget a vidéki kulturális élet sajátosan jellemző vonásának tarthatjuk: a múzeumok hőskorának árnyoldalai ezek.

2.) A vidéki múzeumok ügybuzgó alapítói, a korai évtizedek gyűjtő és feldolgozó munkájának irányítói általában nem voltak szakemberek, a múzeumi tudományokat a műkedvelő lelkesedésével művelték. Domonkos is ilyen lelkes műkedvelő. Az autodidakta polihistorok szemlélete, felfogása és az adott kor tudományos színvonala között természetesen mindinkább nőtt a távolság. Különösen a gyakorlati követelmények te-

¹ A szövegben idézett múzeumtörténeti feldolgozások pontos bibliográfiai adatait l. a Domonkos János múzeumtörténete után közölt jegyzetekben.

rén mind szigorúbbá váló archeológia fejlődésével nem tartott lépést a „jószándékú dilettantizmus”. Mindez eléggé köztudott; anekdota-színezetű történeteket is ismerünk a vidéki múzeumok „amatőr” régészetéről, az ilyen kutatások színvonaláról. Az amatőr régészet színvonalát viszont a tudománytörténet általában a tudományos szinthez méri, s ennek ismeretében marasztalja el a dilettantizmust, de nem veszi tudomásul, hogy az amatőr régészet az archeológia tudománya mellett önálló vizsgálat tárgya is lehet. Tulajdonképpen nem ismerjük, hogy a régészetnek ez a kísérő jelensége, a profanizált archeológia hogyan fejlődött, s fejlődött-e egyáltalán. Amíg a tudományos szinthez viszonyítunk, a távolságot méricskéljük, nincs is módunk a fejlődés tendenciáinak megfigyelésére.

Domonkos János múzeumtörténete kiválóan példázza, hogy milyen színvonalú volt a XX. század első évtizedeiben az amatőr régészet, s emiatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel! Domonkos tanító volt. Régészeti ismereteit autodidakta módon szerzte, a régészet gyakorlatával pedig csak néhány napos tanulmányutakon, s az 1908-ban Kolozsvárott tartott régészeti tanfolyamon találkozhatott. Ha ezt is figyelembe vesszük, s így olvassuk régészeti megjegyzéseit, gyakorlati tanácsait, egy-egy lelet kor meghatározását, el kell ismernünk, hogy jól tájékozott, jó érzékkel megáldott ember volt. (Mindazt, amit papírra vetett, sajnos nem kamatoztatta – nem kamatoztathatta – gyakorlati munkájában, ez azonban most másodrendű kérdés. Nyilván nem a „kor színvonalán” írt, nyilatkozott. Ha lehetősége lett volna ásatásra, bizonyára ugyanazokat a hibákat követte volna el, mint azok, akiket ő elmarasztalt. Ne mérjük azonban régészeti ismereteit a kor régészetének színvonalához, s különösen ne a mai követelményekhez! Ha elgondoljuk, hogy napjaink amatőr régészete milyen színvonalú, bizony aligha kell olyan mértékben elmarasztalnunk Domonkost, mintha a tudomány követelményeihez mérnénk. Túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy Domonkos tájékozottsága, ismeret-anyaga legalább olyan sokrétű, gazdag, mint azoké az amatőröké, akik manapság szerveznek múzeumot! S nem árt ezen elgondolkoznunk: az amatőr régészet ezek szerint mitsem fejlődött a századforduló óta!...²

Domonkos János néhány jellemvonását, életének egyes mozzanatait már felvillantottuk. Hadd mondjunk el még életéről néhány adatot, annak bizonyítására, hogy sokszínű, gazdag egyéniség volt.

1845-ben született a galíciai Tarnopolban, ahol apja hivatásos katona volt. Hamarosan visszatért azonban a család Nagyváradra, a tulajdonképpeni szülőföldre, s itt végezte Domonkos iskolai tanulmányait is. Néhány év falusi tanítóskodás után 1868-ban került Gyulára, az akkortájt „főlelemi”-nek nevezett katolikus népiskolához. Ettől kezdve élete végéig gyulai lakos, s a kulturális-művelődési aprómunka tevékeny dolgozója ma-

---

² Domonkos János régészeti tevékenységét legutóbb *Banner János* értékelte – megítélésünk szerint kissé szigorúan, a tudományos követelményekhez mérve amatőr színvonalát. (Vö. Régi kutatók – új feladatok. Gyula, 1959. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 1. sz. 17–20. 1.)

radt. Tanítói munkájának jelentős eredményeiként értékelhetők tankönyvei: ABC-s könyvet írt, s különösen sikert aratott „Békésmegye földrajza” című tankönyve. Ez utóbbit éveken át használták, több kiadást megért. A múlt század végi, e század eleji helyi újságok lapjain is gyakran találkozunk a nevével. Tanügyi cikkeket írt, a kertészet és szőlészeti új eredményeit népszerűsítette (maga is gyakorló kertész!), versei, tárcái jelentek meg. Szépirórnak nem volt jelentős: stíluseszménye konzervatív, messze elmaradt korának haladó mozgalmaitól. A múzeummal kapcsolatba kerülve, főleg a tudomány-népszerűsítést vállalta: régészeti, esetenként helytörténeti, néprajzi ismereteit fogalmazta ismeretterjesztő cikkekké ebben az időben. 1927-ben halt meg, ekkor már teljes lélekkel a múzeumügy szolgájaként.³

A maga módján, szerény lehetőségeit és kivételes képességeit messzemenően kihasználva tehát, tulajdonképpen polihisztor volt. Talán éppen ez a polihisztor halandóság aprózta föl munkabírását, s ezért nem ért el a múzeumi tudományok magasabb szintjére?

Domonkos János múzeumtörténetét eredeti kézírata alapján szószerint közöljük. A szerző esetleges tévedéseit, pontatlanságait jegyzetben igazítjuk helyre: hivatkozunk a legfontosabb irodalomra, a múzeum történetének egyéb forrásaira.

Hadd mondjunk köszönetet Papp Lászlónak, aki a baráti kapcsolatok révén birtokába került Domonkos-féle kéziratokat múzeumunknak ajándékozta. Fontos dokumentumokkal gazdagodott a magyar muzeológia története!

A „Békésvármegyei Múzeum” története

A gyulai múzeumot id. Mogyoróssy János, nyugdíjas uradalmi kasznár alapította úgy, hogy már 1864-ben egy kis pénzgyűjteménye volt és néhány száz kötet régi könyve.⁴ Mind a könyvtárát, mind a pénz-gyűjteményt naponkint gyarapította. Helyben arra bazirozva, hogy mint hajdan – t.i. az 1400-as és 1500-as években – Gyulán híres iskolák voltak, minden erővel azon kell lenni a lakosságnak, miszerint ezután is egyik központja legyen ez a város az alföldi magyarság művelődésének, a patriotizmus suggerálásával minden családhoz befurakodott és ahol csak egy alkalmas tárgyat talált két-féle gyűjteménye számára, azt egy reménybeli gyulai róm. kath. bárminéven nevezzen-

³ *Domonkos* életrajzi adatait a *Békés* 1927. december 18-i számában közölt nekrológ alapján foglaltuk össze.

⁴ A *Mogyoróssy*-féle múzeum-alapítás kronológiáját bizonytalanul és felületesen ismerteti *Domonkos*, nyilván, mert kizárólag saját emlékezetére hagyatkozhatott, nem ismerte az eredeti iratokat. Az alapítás pontos kronológiáját I. *Implom József*: A gyulai Múzeum és Könyvtár hetven éve (1868–1938). Gyula, 1940. (Gyulai Dolgozatok, I.sz.) 1–8. I. – Az 1864-es évszám (nyilván a múzeum-alapítás gondolatának megszületését jelzi) különösen nem indokolható. *Mogyoróssy* alapító levele 1868-ban keltezett, s ebben maga hivatkozik rá, hogy már 1836-ban a gyulai fő elemi iskolának adta könyvgyűjteményét. A gyűjtés kezdetétül tehát vagy 1836, vagy egy ezt megelőző dátum fogadható el, az alapítás dátuma pedig 1868.

dő főiskola múzeuma és könyvtára részére elkérte, jóformán kierőszakolta. Mennyire bírt a hazafiságra való hivatkozás erejével, tanúsítja az, hogy az erősen református megyei főorvos Tormásy Lajosnak könyvtárát egészen megkapta egy leendő róm. kath. főiskola számára. Áldásként említem meg Tormásy emlékére, hogy elébb volt magyar, mint református. Telve ember és honfíú szeretettel, magas műveltségű lelke felülemelkedett az akkor még erősen lüktető és bénító felekezeti érzelmén. Mogyoróssy e tekintetben sokkal alább állott, hiszen kizárólagosan rom. kath. jellegű főiskola számára gyűjtögetett és alapító levelében is föltételül tűzte ki a kath. felekezeti jellegét.

Mogyoróssy a régi pénz gyűjtése közben kedvet kapott más régiségek összehalmozására is és néhány év alatt annyi tárgya lett, hogy honn, a lakásán, nem tudta már elhelyezni. A város központjában levő róm. kath. főelemi iskola épületében volt egy tornából improvizált kis szoba, melyben a róm. kath. hitközség tanácsa szokta gyűléseit tartani, ezt a szobát kérte el Mogyoróssy a tanácstól könyvtára és gyűjteménye elhelyezésére. Itt volt összezsúfolva annyi tárgy, hogy pár év múlva gondoskodnia kellett egy nagyobb helyiségről. A város bezárta füleit, a szuggeszczio, a hazafiságra való hivatkozás lepergett az erősen úr-ellenes földművesekből és maradi mesteremberekből álló városi képviselőtestület minden művelődésre és előhaladásra irtózáttal vértezett ellen-szenvéről.

A vármegye nem jött segítségére Mogyoróssynak, mert gyűjteményét egy gyulai főiskolának szánta és ezt nyíltan hirdette. Közben alapítólevelet is szerkesztett, melyet az akkori kormánnyal szentesített.⁵ A muzeális tárgyak gyűjtésében fáradhatatlan buzgósággal és lankadatlan szorgalommal működött. Különösen a római pénzeket szerette megszerezni. E tekintetben azután olyan teljes gyűjteményre tett szert, hogy elkezdve a köztársaság pénzeitől Róma bukásáig majdnem minden császár pénzét megszerezte és erre roppant büszke is volt.⁶ Az egyéb tárgyak gyűjtésében nagy segítségére járt veje, Mojsisovics Vilmos, mérnök, ki a Vág szabályozás munkálataiban vett részt, s a földmunkálatok alkalmával felszínre került kőkori tárgyakat apósa múzeumába szállította. E tárgyak a pattintgatott kőkorszak és a csiszolt kőkorszak idejéből valók.

A csendben működő Mogyoróssy eközben tárgyainak elhelyezésére alkalmas szekrények szerzését is czélul tűzte ki, ha t.i. lesz majd olyan terme, ahol azokat fölállíthatja, 700 forintot gyűjtött össze, leginkább magamagát pumpolva meg, mikor házbért kapott lakójától vagy mikor szállócskéje borát adta el. A Békés vármegyei Takarékpénztárban napi biztosként működve, a napi bért, 3 forintot, mindig tőkétéhez csatolta; így

---

⁵ *Mogyoróssy* alapító iratának „Adomány-levél” volt a címe, kelte pedig 1868. szeptember 8. Leleőhelye: Békés megyei levéltár (=BML) Békés vm. közgy. ir. 64/1869. Melléklete a *Mogyoróssy*-adomány leltára: „Betűrendes föleltár Idősbbs Mogyoróssy János Könyv, arcz,- táj,- s térképek; – régi pénzek; ércz-ásvány kövek; – kövületek, és régi fegyverek gyűjteményéről...” A tárgyak azonosításához is elegendő adatokat tartalmazó leltár a múzeum korai történetének igen becses forrása.

⁶ A *Mogyoróssy*-gyűjtemény numizmatikai anyagát pontosan ismerjük: az érmekeket részletesen leírja az alapítólevéllel örzött leltár. A gyűjtemény néhány jellemző adata: római 30 db, hun 3 db, Árpád-házi királyok: 12 db, vegyesházbeli királyok: 14 db, osztrák házbeli királyok: 62 db, erdélyi fejedelmek: 11 db, osztrák 53 db, külföldi 66 db, emlékérmek 11 db. (A felosztás *Mogyoróssytól*.) A numizmatikai gyűjtemény részletes leltárát *Mogyoróssy* 1876-ban publikálta is: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve (= BRMTÉ) II. kötet, B-Gyula, 1876. 149–170. 1.

volt lehetséges, hogy 1873 újév napjára 700 forintja volt a takarékpénztárban elhelyezve. Ekkor történt, hogy Haan Antal, hírneves festő, az Olaszországból magával hozott – úgynevezett *etruszk* – régiségeket megvétel végett följánlotta Mogyoróssy múzeumának. Gyűjteménye árát 1000 forintban szabta meg. Mogyoróssynak azonban csak 700 forintja volt. Nagyot gondolt és merészet cselekedett. A nemes vármegyéhez – amint ő mondta – alázatos *instantiát* adott be, melyben 300 forint segélyt kért, hogy meglevő 700 forintját 1000-re egészítse ki.⁷ A megyén a Haan család tagjai, mint megbízottsági tagok, előkelő szerepet játszottak, Haan Lajos csabai pap, „Békés-megye Hajdana” írója, testvére volt Antalnak, a festőnek. Nem volt tehát nehéz hangulatot csinálni a Haan Antal gyűjteménye megvételéhez hiányzó 300 frt megszavazására. 1873 május 5-én tartott megyei közgyűlés meg is szavazta azt.⁸ Egyúttal a székház udvarán levő fás-színből és istállóból két terem készítésére adott felhatalmazást. Az egyik termet az akkor létesített könyvmda részére, a másik – nagyobb, mert kettős szoba volt – a Mogyoróssy gyűjteménye részére nyilvános múzeumul.⁹ Föltételül tűzte ki a megye, hogy a Haan-féle gyűjtemény mint különálló foglaljon ott lehetőleg egy szekrényben helyet. De hát ki volt ez a Haan Antal?

Haan Antal festő-művész volt. Kitűnő másoló, annyira, hogy az általa festett másolat sokszor csak nagyságban különbözött az eredetitől. Báró Eötvös József, mint békés-vármegyei földbirtokos, ismerte ebbeli tehetségét; amint tehát 1867-ben vallás és közoktatásügyi miniszter lett, állami segélylyel Rómába küldötte a Szikszini Kápolna freskóinak másolása végett. Eötvös halála után azonban Trefort miniszter megvonta Haantól a segélyt s így kellett neki hazajönnie; itthon tehetsége nem érvényesülhetvén, szűksegét szenvedett és kénytelen volt *etruriai* régiségeit eladni.¹⁰

1874-ben Göndöcs Benedek volt a gyulai plébános. Láta, tudta Mogyoróssy múzeumának értékét, melyet az év tavaszán a vármegye által készített kettős terembe, a róm. kath. elemi fő-iskola szűk szobáskájából átköltöztetett a boldog Mogyoróssy és amelyet Göndöcs is gyarapított egy szép tengeri-kagylók gyűjteményével, egy szekrény drága-kő-ametiszt, korál, gránát, csiszolt hegy-jegecz, opál, citrin, smaragd, keresztkő, carniol, rubin, türkiz, stb. gyűjteménnyel, továbbá Herculanium és Pompéjából hozott különféle lávák gyűjteményével; láta – amint mondám – Göndöcs Gyula város intelligenciájának széthúzását, politikai elvek és oktalan góg miatti széttagoltságát, meg akarta mutatni, hogy ezek miatt nem szabad a polgári társadalomnak beteggé lennie, közönybe esve szenvednie. Egy azonos, egységes cél elérése végett – a közművelődés nagyobb területen való elterjesztése tekintetéből – megpróbálta nemcsak a gyulai, hanem a megyei összes társadalmat összehozni, tömöríteni.

⁷ Mogyoróssy indítványa: BML Békés vm. közgy. ir. 58–59/1874. – A vármegyei törvényhatóság ezt követően bizottságot küldött ki, hogy a Haan-féle gyűjtemény megvételére eljárjon. A bizottság iratai között található Rómer Flóris és Ipolyi Arnold ajánlása, valamint a „Békés-vármegyei Régész- és Művelődéstörténelmi Társulat” alapítását és a múzeumépület kialakítását dokumentáló néhány fontos irat.

⁸ A múzeum alapításáról, a Haan-gyűjtemény megvásárlásáról: BML Békés vm. közgy. ir. 58-59/1874.

⁹ Az átalakítás költségvetésének végösszege 731 Ft 54 kr. (A költségvetés és a múzeumépület alaprajza: BML Békés vm. közgy. ir. 58–59/1874. sz.)

¹⁰ „A békés-megyei régészeti múzeum antik tárgyainak lajstromá”-t – azaz a Haan-gyűjtemény leltárát – Pulszky Károly publikálta: BRMTÉ, III. B-Gyula, 1878. 172–188. 1. Haan Antal életrajza: Zsilinszky Mihály: Haan Antal. BRMTÉ, XIV. Gyula, 1890. 5–30. 1.

1874. jun. 18-án megalakult Göndöcs indítványára a „Békésvármegyei Régész-Művelődés-Történelmi-Egyesület”.¹¹ Az alakításban segítségére voltak a megye kitűnő férfiai Jancsovits Pál alispán; Hajóssy Ottó, vármegyei főjegyző; Dobay János, Gyulaváros első polgármestere; Haan Lajos, csabai ág. evang. esperes Győri Vilmos, orosházi ág. evang. pap, költő; Bonyhai Benjamin, szent-andrási jegyző; Zsilinszky Endre, a későbbi vallás és közoktatásügyi államtitkár; a szarvasi ág. ev. főgymnasium tanári kara stb. stb.

Az egyesület tagjai sorába vonzotta a megye főurait, valamennyi grófi családot, ezeknek uradalmi tisztjeit, a megye tisztviselőit, a megyében létező főiskola tanárait, elemi iskolák tanítóit, a megyei római katolikus és ág. ev. papságát, a megyei birtokegyesületet, a faluk és városok jegyzői karát, neves kereskedőket, a földművesek kiválóit, kik mint megyei bizottsági tagok szerepeltek és sok másokat a megyében és annak határain túlról is. Egyszóval: aki csak adott valamit magára, az mind tagja lett az egyesületnek. A múzeum adta az impulzust, ez lett a központ, melyből a közművelődés annyi ága, mint kerékagyból a küllők sugároztak ki, melyeket azután a körbefutó talp, t. i. az egyesület tartott össze és eszközölte a haladást a göröngyös úton.

Az egyesület fáradhatatlan elnöke, Göndöcs Benedek, pusztaszeri apát, gyulai római katolikus plébános vándor gyűléseket rendezett, ezeken a megye tudós férfiai felolvasásokat tartottak, az egyesület munkásságával és vagyoni állásával a nagy közönségnek beszámoltak. A felolvasott (leginkább a megye történetét tárgyazó) munkákat és az egyesület életét nyilvánosságra hozó beszámolókat minden évben egy-egy kötetnyi „Értesítő”-ben a tagoknak kézbesítették. Vagyis, ekkor élte a „Békésvármegyei Régész-Művelődés-Történelmi Társulat” aranykorát. Tizenhét évig tartott ez az időszak, tizenhét kötet „Értesítő” tanúskodik róla.¹²

A múzeum e közben folytonosan gyarapodott, Mogyoróssy nyáron minden vasárnap és ünnepnapon délután nyitva tartotta, tárgyait a látogatóknak magyarázta, *e sorok írójával sokszor közhasznú előadásokat tartott*. A megye oly nagyfokú pártfogását tapasztalva, Göndöcs rábeszélésére, Mogyoróssy a múzeum alapítólevelét megváltoztatta és a „Békésvármegyei Régész- és Művelődéstörténelmi Egyesület” tulajdonába adta, akkor adták azután azt a nevet neki: „Békésvármegyei Múzeum”,¹³ de ami – sajnos – voltaképpen nem volt az, mert a megye, mint erkölcsi társulat, nem gyarapította tárgyait, – pedig akkor még a megye Ethnológiájának sok kincsét gyűjthette volna össze és menthette volna meg, – de anyagilag sem gyámolította. Mogyoróssy a megváltoztatott alapítólevelében azonban Könyvtárát nem adta át sem az egyesületnek, sem a megyé-

¹¹ A társulat megalakulásának krónikája: *Zsilinszky Mihály*: A békésvármegyei régész- és művelődéstörténelmi társulat keletkezése. BRMTÉ, I. B-Gyula, 1875. 1–12. 1.

¹² „A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve” I. kötete – 1874/75-ös jelzéssel – 1875-ben jelent meg, a XVII. kötet pedig – 1892/93-as jelzéssel – 1893-ban. Az Évkönyv 17 kötete a megye történetére vonatkozóan máig haszonnal forgatható: igen becses források egész sorát publikálta.

¹³ Mind a Társulat, mind a megyei jellegű múzeum alapításának dátuma tehát 1874. *Mogyoróssy* nyilatkozata, melyben 1868. évi adománylevelét módosítja: BML Békés vm. közgy. ir. 58–59/1874. sz. – Az alapítási dátum körüli bizonytalanságot és ellentmondást (az 1868. és az 1874. váltakozó feltüntetését, illetve egy nyilvánvaló elírást) *G. Vass István* megnyugtatóan feloldotta: Mikor alapították a gyulai múzeumot? Békési Élet, XIX 1984. 1. sz. 116–118. 1.

nek, hanem újra kikötötte, hogy az a – akkor, amikor – leendő róm. kath. jellegű közép- vagy fő-iskolának tulajdona.

A Dobay János, nyomdatulajdonos, Gyula városa első polgármestere által alapított „Békés” nevű gyulai lap nyomán a Múzeum történelmére vonatkozó következő adatokra leltem. 1889 év Márczius 10-én a „Békés” 10-ik számában ez van közölve:

Bró Drechel György, nagybátyjának Gróf Stockhammer Józsefnek 1777-ben kiállított, grófi kinevezési okmányát, továbbá grófságnak Magyarországon II-ik József alatt meghirdetését tartalmazó okiratát adományozta a Múzeumnak.

A „Békésvármegyei Régész és Művelődéstörténelmi Egyesület”-nek 1890 év decz. 28-án tartott évzáró közgyűlésén tárgyalták id. Mogyoróssy Jánosnak a múzeum-őrzéséről lemondó levelét, melyben 86 éves korára hivatkozva, tisztségéről való fölmentését és maga helyett Asboth Kálmán múzeumi segédőrt kéri megbízni. Kérése teljesítve lőn és a múzeum őre Asboth Kálmán lett, aki azonban ezen tisztségét nem sokáig viselte, mert már az 1891 évi ápril 5-én tartott közgyűlésen múzeum őrré Rácz János gyulai ev. ref. rector-tanítót választották meg. Ugyanekkor mondotta ki a közgyűlés e határozatot:

„Miatán a múzeum jelenlegi helyisége *nem alkalmas* a meglévő nagyszámú és köztök ritka értékű tárgy befogadására, Dobay János, Oláh György és Borza Béla megbizattak javaslat készítésével arra, hogy miként és hol vélnék a múzeum tárgyait legcélszerűbben és legbiztosabban elhelyezni.”

1891 évi okt. 18-án az Egylet Szeghalmon tartott vándorgyűlést, ahol Rácz János, múzeum igazgató-őr, a múzeum állapotáról jelentést tett.

1892 évi aug. 28-án a „Békésvármegyei Régész- Művelődés Történelmi Egylet” Csabán tartott közgyűlésén Rácz János helyébe *Gyulafi Endre*, gyulai polgári fiúiskolai tanár választatott meg múzeum őrré.¹⁴

A múzeum történetében föl kell említenem, hogy az 1874-ik évben a megye székháza udvarán istállóból készült múzeumi terem időközben átnedvesedett, mert télen át alig fűlt, amennyiben fűtésére való fát a megyétől nem kapott s csak a szomszéd könyomdai teremben működő Herbert Alajos könyomdász szívességéből hébe-hóba adott fával melegítette fel Mogyoróssy a múzeumot. Részben tehát a régi falon ütött salétrom elpárolgása, részben a hiányos fűtés következtében átnedvesedett levegő keresztül járta a tárgyakat és előmozdította azok megpenészesedését, megrozsdásodását, némelyek tönkre is mentek. Mogyoróssy idejében nem annyira mégsem, mint utódai alatt. Mogyoróssy tavasztól késő őszig minden nap elment a múzeumba és szellőztetett, törülgetett, a tárgyak impregnálásához azonban nem értett. Rácz János rövid működése alatt néhányszor volt csak nyitva nyáron a múzeum, vasárnap délutánonként. Hétköznapokon soha sem látogatta meg azt.¹⁵ Gyulafi Endre szintén csak néhányszor nyitotta

¹⁴ A múzeum történetének e jelentős időszakáról a sajtóközlemények alapján csak hevenyészett vázlatot állíthatott össze *Domonkos*. Biztos forrásul a BRMTÉ tizenhét kötete használható, hiszen évről-évre publikálta a múzeumőri jelentéseket is. (A korszak történetét kitűnően összefoglalta: *Implom J.*: i.m. 8–20. l.)

¹⁵ *Rácz János* 1891. okt. 15-én kelt jelentésében (BRMTÉ, XVI. Gyula, 1892. 144–146. l.) valóban a múzeum helyiségeinek alkalmatlan voltáról panaszkodik: a könyvek, a falakon a képek penészednek, a vastárgyak rozsdásodnak stb. Beszámol viszont arról is, hogy működését rendteremtéssel, takarítással kezdte. *Domonkos* ez esetben tehát nyilván túloz, bár *Rácz* sem hallgatta el, hogy nincs ideje a múzeumőri teendők ellátására.

ki látogatóknak a múzeumot. Így történt azután, hogy a már Mogyoróssy idejében romlásnak indult tárgyak végképen tönkre mentek. P.ul. A gerlai grófi kastélyban, mint udvari papnak alkalmazott Pater Titius Pius, tudós minorita áldozár, a múzeumnak ajándékozta a Földközi-tengerben Olaszország partjai mentében található összes állati és növényi moszat-gyűjteményét, és ez a tudományos szempontból fölbecsülhetetlen értékű gyűjtemény teljesen tönkre ment, megpenészesedett és elrohadt.¹⁶

A könyvtár könyvei megpenészedtek, a lapok összeragadtak stb.

Az 1891-ben kiküldött bizottság, melynek hivatása volt más helyiségről gondoskodni a múzeum számára, nem tudott találni alkalmas termet; az egyesület pénzbeli állapota már ekkor olyan rossz lábon állott, hogy alkalmas helyiséget bérelni a bizottság meg sem kísérelhette. A tárgyakat azonban és a könyvtárt okvetlen át kellett valahová telepíteni. A bizottság egyik tagja, Oláh György, a megye főügyésze, a megyei levéltár egyik sötét, szellőzhetetlen szűk szobájába hordatott át – megyei rabokkal – mindenféle tárgyat össze-vissza. Könyvek, ásványok, kövületek, cserép-edények, állati csontok stb. chaotikus rendtelenségben heverték itt egymáson *másfél esztendőnél tovább*.¹⁷ Említettem, hogy a „Békésvármegyei Régész és Művelődés-Történelmi Egylet” pénzzavarokban szenvedett. Magyar betegség, hogy beállunk tagnak mindenféle egyesületbe, de fizetni nem szeretünk. Akkoriban annyiféle egylet keletkezett, hogy se szi, se száma. A tisztviselői karnak, tanároknak, tanítóknak hivatalból kellett tagja lenni mindeniknek. *Valljuk meg, nem győzte a hazafiságot gyámolítani az az osztály, melynek gyámolítására senki sem sietett.* Hozzájárult ehhez az is, hogy az 1874-ben megalakított Egyesületbe a meghalt, vagy eltávozott tagok helyett új tagok szerzésére senki sem gondolt, *az újabb tisztviselőket senki sem animálta a belépésre.* Az Egyesület munkásköre is gyérült, Haan Lajos, Győri Vilmos, id. Mogyoróssy János, Göndöcs Benedek meghaltak, végre dr. Karácsonyi János, és Oláh György maradt mint dolgozó tagok.

id. Mogyoróssy János meghalt 1893. május 10-én. Necrologjában az van róla, hogy: *„Sokáig küzdött a kórral; éveken át valósággal elvánszorgott a vármegye házáig, hol a célnek épen nem megfelelő, sötét, nedves és hideg, kettős udvari szoba magában foglalta az ő küzdelmei célját, élete kincseit. Értékesebb és kedvesebb volt neki e kettős szoba pazar fénnel díszített palotáknál, és nem kárpótolta érte az életnek bármily egyéb csábja vagy gyönyörűsége sem.”*¹⁸

Göndöcs csak egy évvel élte túl Mogyoróssyt, meghalt 1894 év január 4-én. Halálával megszűnt minden kapocs, mely a Régész-Történelmi Egyletet összetartotta.¹⁹ Az

---

¹⁶ *Gyulafi Endre* 1893. június 4-én kelt jelentésében (BRMTÉ, XVII. Gyula, 1893. 85–87. 1.) bizonyos leltározási és rendezési munkáról beszámol ugyan, de panaszkodik a helyiségek fűtetlenségére, alkalmatlan voltára, s beszámol a növény-gyűjtemény teljes pusztulásáról is.

¹⁷ Ez az új helyiség bérelemény volt. *Gyulafi Endre*, amikor a 13. sz. jegyzetben hivatkozott jelentését adta, már ezt a helyiséget minősítette alkalmatlannak. (Vö. *Implom J.*: i.m. 13. 1.)

¹⁸ Nekrológja: *Göndöcs Benedek*: Idősb Mogyoróssy János emlékezete. BRMTÉ, XVII. Gyula, 1893. 59–68. 1. – Kéziratban maradt önéletrajzát *Dankó Imre* közölte: *Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1960. évi munkájáról*. Gyula, 1961. 11–26. 1.

¹⁹ Göndöcs Benedek elévülhetetlen érdemeket szerzett a város és megye kulturális életének szervezése terén. érdemeit minidig is elismerte az utókor. Részletesen szól erről: *Implom J.*: i.m. 4–10. 1. (uo. további irodalom) és *Scherer Ferenc*: Gyula város története. Gyula, 1938. II. kötet 178. skk. 1.

Egyesület restaurátora Oláh György megyei főügyész lett. Addig kérte a megye urait, míg azok egy, csupán a múzeum számára készülő épületre 5000 forintot szavaztak meg oly formán, hogy ezen összeget a Békésvármegyei Takarékpénztár 21 és 1/2 évi tőkekamat törlesztéses kölcsön képen utalja ki Oláh György kezébe. A megye e kölcsön törlesztésére évi 300 frtot fordít. A megye ezen határozásához a kormány is hozzájárulván, Oláh a Múzeumot a Göndöcs-népkertben N. Szabados József építésszel az 1895-dik év tavaszán fölépíttette. Együttal a régi nyomokon haladva az agg-kórbán kimúlt „Régész-Művelődés-Történelmi-Egylet” helyett „Békésvármegyei Közművelődési Egyesület” névvel új egyesületet alkotott.

Ez az új Egyesület azonban veleszületett kórbán szenvedett, a közöny megbénította és egész életén át sántítva, biczegve nyomkodta magára az éveket, míg végre ő is aggkori gyöngeségben múlt ki. *Olyan időben született, mikor a hatalmasokba való kapaszkodás divatja dult.* Mindenkori elnökének a megye főispánját választotta meg az Egyesület és ezzel döntötte aszkórba magamagát. A főispánok ugyanis nem törődtek a megye kulturális haladásával, hiszen ő rájuk csupán a nép ellenzéki – negyvennyolcaszkodása – érzületének megfélemezés volt bízva. Erre pazarolták azután minden tehetségüket, hatalmokban rejlő erejüket. *Az Egyesület titkárja tulságos hódolatával a világrért sem zavarta volna föl a főispán kedélye hangulatát olyan merészséggel, hogy az Egyesület választmányát vagy éppenséggel közgyűlését összehívni ajánlotta volna.* Így történt, hogy némelyik főispán jött és ment, anélkül, hogy a Közművelődési Egyesület vagy Múzeum létezéséről sejtélemmel bírt volna. Oláh György halála után csupán kétszer volt közgyűlése az Egyesületnek, egyszer 1901-ben Dr. Lukács György akkori főispán elnöke alatt. A főispáni elnökön kívül a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület még azt a hibát is elkövette, hogy nagy méltóságú hivatalban álló férfiút választott a múzeum őréül, tette azt azért, hogy a hivatali méltóság nimbuszával a múzeumot is fényesítse. A múzeum tehát 1895-ben méltóságos Fürdők István honvéd alezredest választotta. Természetesen Fürdők tájékára sem ment a múzeumnak, nem hogy őrizte volna.

Az oly nagy reménnyel alakított Közművelődési Egyesület a főispáni elnökben *mint fejében*, a túl tisztelő titkárban, *mint kezeiben*, a másfelé gondoló múzeumőrben, *mint lábaiban* olyan betegséget hozott a világra, mely okvetlenül sírba fektette.

Oláh György a Múzeum tárgyait a megye levéltárából az 1895 év május havában az új épületbe áthordatta. Két hónapi szorgalmas munkával a könyvtárat úgy-ahogy összerakta, a régészeti tárgyakat gondolom szerint elhelyezte.

A Múzeum értékéről akkor egy író a „Békésben” ezt írja: „Midőn 1874-ben a Göndöcs Benedek apát-lelkész elnöke alatt a Békésvármegyei Régész és Művelődés-Történelmi Egylet” alakult, melynek létesítésében épen a Mogyoróssy-féle Múzeum adta a legfőbb impulzust és a Múzeum tovább fejlesztése céljából szintén Mogyoróssy János kezdeményezésére a Régész-egylet tulajdonába ment át, oly dús, értékes és válogatott gyűjtemény volt már együtt, hogy Magyarország legkiválóbb régészei (Pulszky, Römer, Hampel) valóságosan elbámultak fölötte, hogy századokon át pusztá, lakatlan s éppen-azért régészeti emlékekben olyannyira szegénynek vélt megyében ilyen gyűjteményt láthatnak, és egyértelműleg konstatálták, hogy a gyulai Múzeum becsét és érté-

két illetőleg a nemzeti múzeumot is beleszámítva az országban a harmadik helyet foglalja el.”

Az 1895-ik év mindenképen fordulópontot képez a Múzeum történetében. Mi minden történt ez évben a Múzeumot illetőleg, idézni bátorkodom a „Békés” nyomán akkori gyűléseinek kivonatát.

1895 év márcz. 10-én „A Békésvármegyei Régész és Művelődés- Történelmi Társulat” Oláh György alelnök elnöklete mellett ülést tartott. A múzeum építésének előhaladásáról jelentést tett az alelnök. Pénztárnokul Balogh János, törvényszéki irodaigazgatót választották meg. Felolvastatott az eddigi egyletnek „Közművelődési Egyletté” átalakítására vonatkozó alapszabály-tervezet, mely beható vita után lényegtelen módosításokkal elfogadtatott és felső helyre felterjeszteni határozottatott.”

Az ideiglenes rendezés megtörténte után a „Békés” 1895. július 7-én megjelent számában Scherer Benedek róm. kath. népiskolai tanító, ki a tárgyak elhelyezésében segédkezett Oláh Györgynek, a Múzeumról így ír:

„Egy rendezetlen Múzeum élettelen csontváz, melybe lelket lehelni csak *szakértelem* képes. Elvárjuk, hiszszük, hogy azon lelkes kezek, melyek id. Mogyoróssy János nagybecsű hagyatékát átvették, meg fogják találni a rendezésnek azon módját, mely egyaránt távol áll a tudományos pedanteriától, mint a tudákos felületességtől, mely eddig – daczára minden jóakarotnak – egyes részeiben jellemezte Múzeumunkat. Hogy ezt elérjük, okvetlenül szükséges külön kő-, réz-, bronz- és vaskorszakra nézve országosan ismert szakközeget fölkeresni, hogy hasonló módon eddig még meg nem vizsgált tárgyakra nézve felvilágosítást adjon, illetve azoknak archeologiai értékét és definitióját megadja. A gyulai múzeum ezek után még kinőheti magát (miután elhelyezési épületet kapott). Hogy mivé? azt természetesen most még sejteni sem lehet. Részletes megismertetését azokra bízom, akik nálamnál jobban ismerik. Annyit azonban magam is mondhatok, hogy igen gazdag *vakmerő elkeresztelésekben és folytonossági hiányokban*. No, de ez úgy volt másutt is. Ha hinni lehet Benvenuto Gallininek, akkor a Mediciek híres múzeuma a XV-ik században semmivel sem volt külön a mienknél, mely miután iránta az érdeklődés megye szerte nagy, *idővel még városunk büszkesége lehet*. Adja isten, hogy úgy legyen.”

Az új múzeum felavatási ünnepe összekötött Gyula városának és a gyulai várnak a török-uralom alóli felszabadulása 200 éves évfordulója ünnepélyével 1895 évi szeptember hó 29-én.

Az 1896 év szeptember 18-ról az a megjegyzés foglaltatik a „Békés”-ben: „A közművelődési egyletek országos congressusára a „Békésvármegyei Közművelődési egylet” Oláh György, alelnök, Khon Dávid és Nogáll László titkárok mentek.”

1896 év július és augusztus hónapjaiban rendezte Domonkos János róm. kath. elemi iskolai tanító – e sorok írója – az id. Mogyoróssy János gyűjtötte múzeumi könyvtárat. Tudomány-szakok szerint szedte össze és úgy leltározta. Minden kötet czíme, írója, kiadója, vagy ha ez nem volt megnevezve, nyomtatási helye és éve meg van említve a leltárban.

Van nyelvtani, hittani, bölcseleti, orvos-tudományi, általános ismereti, történelmi, földrajzi stb. szaka a könyvtárnak. A kötetek és füzetek száma 5000 és néhány.

Mikor az egész könyvtár szét volt szórva 12 asztalon és a muzeális tárgyak 6 üvegszekrényben, 3 falitáblán és 3 asztalon összezsufolva: akkor lepte meg látogatásával a múzeumot Hampel József archeológus, a Nemzeti Múzeum őre és egy fél nap hosszat időzve benne tanácsot adott a tárgyak elhelyezésére nézve, és útmutatást a szakok időrendi elosztására. Ekkor határozta meg az id. Mogyoróssy János által „*Avar sisak*” név alatt ismertetett bronzsisak időkorát és saját kezüleg írta írónnal czimkéjére: „Sisak a bronz-kor végétől Kr.e. 1500 évvel”.²⁰

Az 1897-ik év július és augusztus havában azután (t.i. nagy szünidőben) a múzeum tárgyat a *Mogyoróssy leltára sorrendjében*, de az előző évben Hampeltől nyert tanácsok és útmutatás szerint helyezte el és foglalta leltárba Domonkos János. A leltárban megvan a tárgy neve, anyaga, célja, és az adományozó neve is, ha az a Mogyoróssy leltárban meg volt írva.

*Ami tárgy és amennyi tárgy a vármegyeháza levéltárából áthozott az új épületbe, az mind benne van az 1897-ik évben készült leltárban, jobban mondvá: elhelyezési leltárban.*²¹

A tárgyak leltározásában Domonkosnak segítője volt Schwartz Géza, gyulai fiatalember, ki azon év júniusában nyert tanítói oklevelet.

Domonkosnak a leltározással való megbízatása előtt az 1897 év április havában Oláh György indítványára a „Közművelődési Egylet” választmánya megbízásából a „Békés”-ben ez a hirdetés jelent meg. „A múzeum a nyár folyamán, május 1-től kezdve, minden vasárnap délután 2 órától 6 óráig nyitva lesz. Május 1-én Domonkos János, május 8-án Székely Lajos voltak szivesek az útmutató s magyarázó tisztet elvállalni.”

Az útmutatást és a magyarázatot fölvéltva kellett volna teljesíteniök, de Székely Lajos csak egyszer, május 8-án végezte azt, többször nem. Okul azt vetette, hogy a 4 óra hosszáig tartó állás, járkálás, a látogatók figyelése és a hozzá a folytonos beszéd annyira kimerítette csak egyszeri alkalommal is, hogy egészségének veszélyeztetése nélkül e tisztséget ő nem vállalhatja.

Így maradt Domonkos János egyedül a múzeum tárgyainak ismertetője 2, mondd két forint nyitási tiszteletdíjért. Minekutánna pedig az 1897-ik évben közmegelegedésre működött és a könyvtárat úgy mint a tárgyakat rendezte, leltárba foglalta: az 1898-ik év február havában tartott választmányi gyűlésen Oláh György ajánlatára Fürdők István helyett múzeum őrré választott.²²

A könyvtár és Múzeum rendezése után a régi, rozsdáette vas-tárgyak és szuvasodni indult csont-tárgyak impregnálása vált fő feladatává a múzeumőrnek, mely munkából

²⁰ Az endrődi – egyébként koravaskori – sisak meghatározása körül támadt vitát *Banner János* foglalta össze: Az Erkel Ferenc Múzeum legrégebb ritkaságai. A *Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve*, Gyula, 1960. 3–39. l.

²¹ Ez a leltár nem maradt fenn (*Implom J.* sem tud róla, v.ö. i.m. 30–31. l.)

²² *Implom J.* (i.m. 30. l.) 1903-ra teszi Domonkos múzeumőrré választását, s ez ellentmond Domonkos állításának, aki következetesen 1898-tól számítja alkalmaztatását. Azt viszont *Implom* is közli (i.m. 28. l.), hogy 1898–99-ben az Egyesület 50 Ft-t, illetve 40 Ft-t utalt ki leltározási munka fejében Domonkosnak. Ezt figyelembe véve, elfogadhatónak látszik múzeumőrré választásának 1898-as dátuma. (Az 1903-as megválasztás azért sem lehetséges, mert 1902-ben már ásatást végzett Domonkos a múzeum nevében.)

azonban Oláh György is részt akart venni, és mivel nappal sem ő, sem Domonkos nem ért rá hivatalos elfoglaltságuk miatt, azt tervezték, hogy a tél hosszú estéit fogják e célra felhasználni. Oláh a gyulai uradalmi kastély akkori tulajdonosa Wenckheim Mária grófnő, Gróf Almássy Kálmánétól minden téltre egy-egy öl tűzi fára kapott ígéretet, e reménybeli fának elhelyezésére a múzeum mellett egy deszka-bódét építtetett. Az isteni gondviselés azonban mást határozott, nem engedte meg, hogy szándékát a két puritán, ambícióból, lelkesültségből dolgozó férfiú megvalósítsa. Oláh György még azon év őszén halálos betegségbe esett – torok-rákja támadt – és majdnem két évi szenvedés után sírba vitte a nemcsak testileg ritka erős férfiút, hanem lelkileg is kiváló, a hazának, az emberiségnek javára dolgozni akaró, ritka irányú történészt, próza-írórt.²³

Oláh György halála után a múzeum árván maradt. Domonkos Jánoson kívül senki sem gondolt vele. A „Közművelődési Egylet” titkára Khon Dávid más intézményt kezdett propagálni. Oláh Györgynek özvegye két kiskorú fiával szegénységben maradt. Amivel egy kis pénzhez juthatott volna Oláh élete végén, nem sikerült neki. A Békésvármegyei Gazdasági Egyesület 2000 frt pályadíjat tűzött ki egy „Békésvármegye Földrajzára”, mely necsak a helységek és azok lakosainak számával, foglalkozásukkal foglalkozzék, hanem valóban földrajz legyen. Oláh nagy szorgalommal készített olyan földrajzot, mely a talaj felszínével, földtani ismertetésével, vízrajzával, terményeivel – állataival és növényeivel – az éghajlat minőségével, a gazdálkodás ágaival, helységeivel, a helységek lakosaival, azok nemzetiségével, vallásával, foglalkozásával, kereskedelmével, iparával, műveltségével, hazafiságával, bűneivel, erényeivel, végül számával foglalkozott, de betegsége miatt a pályázati határidőre nem tudta beküldeni, elkésett. Ez a földrajz kéziratban meg van özvegyénél ma is. Egy másik munkája Oláhnak Békésvármegye közigazgatásának történetéről szól, szintén kéziratban van meg. Mindkét munka úttörő. A földrajz eladdig ismeretlen utakon halad, mintául szolgálna még ma is, más megyék ismertetéséhez. Ethnologiai tekintetben sem kifogásolható, bár a helységek lakosainak Ethnographiája felületes, ami nem csoda, ha szemügyre vesszük, hogy ezzel nem foglalkozott senki. Mikor egy megyei tanító-gyűlésen Domonkos felhívta a kollégái figyelmét a helységek Ethnographiájának művelésére, azt a feleletet nyerte, hogy: „Egyformán káromkodik a paraszt városban, falun, tanyán.” Ilyen fölfogással szemben mit sem lehet tenni.

Említettem, hogy Oláh György szegénységben hagyta özvegyét és két kis iskolás fiát. Volt egy szép könyvtára, körül-belül 4000 kötet, többnyire történelmi munkák, ezt a könyvtárat áruba bocsájtotta az özvegy 2000 forintért, ami akkoriban nagy pénz volt, bár a könyvek bekötési táblája is megérte ezt az összeget, mert hamuszínszürke vászonba volt kötve mind, a tábla előlapjába O. Gy. monogramm préselve. Khon Dávid, mint a Közművelődési Egyesület titkára és a Békés című gyulai lap szerkesztője benfentes ember volt az akkori főispánnál, Lukács Györgynél s animálta őt arra, miszerint eszközölje ki befolyással, hogy az állam vegye meg az Oláh könyvtárát a közművelődési

---

²³ Oláh György máig forrásértékű tanulmányai: Békésvármegye 1848–49-ben, I–II. Gyula, 1889. és A boszorkány perek Békésvármegyében. BRMTÉ, XIII. B-Gyula, 1888. 30–161. 1. – Nekrológját l. a Békés 1900. évi augusztus 12. sz-ban.

egyesület számára, azután egyesítse azt az id. Mogyoróssy János-féle könyvtárral és csináljanak belőle „Nyilvános Könyvtár”.

A tervezet véghezvitelére a Közművelődési Egyesületnek, mint erkölcsi testületnek beavatkozása volt szükséges, illetve a Nyilvános Könyvtár megvalósítása csak az ő kebelében történhetett. Erre nézve okvetlen közgyűlést kellett összehívni. Az összehívás szétküldetett a tagoknak s közgyűlés határnapjául 1901 év márczius 24-e tűzetest ki, amikor az meg is tartatott. Ezen a közgyűlésen Dr. Lukács György akkori főispán elnökölt. Oláh György helyett alelnöknek Bodoky Zoltánt, a megye főjegyzőjét választották. Domonkos Jánost Múzeumőri hivatalában megerősítették. A Nyilvános Könyvtár tervezetét a közgyűlés örömmel vette tudomásul és annak létesítését elhatározta. Egyben az Oláh-féle könyvtár megvételéhez a szükséges pénzt a vallás- és közoktatási ministertől kieszközölni Lukács Györgyöt kérte.

Lukács György ki is járta azt, hogy a kultusz ministerium megvásárolta a könyvtárt csakugyan egy „Nyilvános Könyvtár” számára.

Ezen a közgyűlésen kérték föl Jantyk Mátyás festőművészt, hogy az egyesület pénzforrásaul szolgáló tárgynak fesse meg a „Honfoglalás” képét. Jantyk azt meg is festette s az Egyesület színes másolatban elterjesztette. A kép alá Szabolcska írt vesret. Ez a kép csinos összeget hozott az Egyesület pénztárába. A kép festését és színes másolatban való elárúsítása gondolatát még Oláh eszelte ki. Csakhogy ő nem a Honfoglalás képét akarta megfestetni, hanem azt a jelenetet, mikor Asztrik püspök a Rómából hozott koronát átadja Szt. Istvánnak. Ennek a jelenetnek megfestésére fölkerlte Veres Gusztáv Csabán lakó festő-művészt, aki átjött Gyulára s a Múzeumban állította fel festőtábláját. Két vázlatot készített, de Oláhnak egyik sem tetszett. A 2-iket mégis meg akarta festetni; ez egészen a „Geiger-féle” stylusban készült. Mindkét vázlat a múzeumban van. Oláh tervét azonban ép ekkor keletkezett betegsége nem engedte megvalósulni.

Az 1901 márcz. 24-iki alkotó közgyűlés eredménye lett a Nyilvános Könyvtár és a Honfoglalás képe.

Akkoriban történt, hogy Gyulán létesülő állapotban volt a róm. kath. főgymnasium. Majd építeni is kezdték, ekkor a „Közművelődési Egyesület” nevében a „Nyilvános Könyvtár” számára az épületben két termet foglaltak le Lukács és Khon; az egyik termet a könyvtár számra, a másikat „Nyilvános Olvasó” termül. Ekként megvalósult id. Mogyoróssy János akarata is, mert könyvtára csakugyan a gyulai róm. kath. főiskolában kapott elhelyezést, ahonnet a tanuló ifjuság bármikor kivehette az olvasni, tanulmányozni óhajtott könyvet, de megvalósult a Lukács és Khon akarata is, mert a tudományt szomjazó közönség is meríthetett a forrásból, olvashatta az Oláh-féle s az előregült Mogyoróssy-féle Könyvtárt.

A Közművelődési Egyesület az Oláh-féle könyvtár megvételére jelentékeny összeget nyervén, a *múzeum* évekig nem kapott egy fillért sem, hiszen a „Közművelődési Egyesület” nagy segélyben részesült. A könyvtár háttérbe szorította a múzeumot. Pedig a múzeum már élő dolog volt, mely a közművelődésre évi 20–30 nyitási napjával oly hatást gyakorolt, hogy egy-egy napon átlag 200 ember (elemi iskolás gyermekek, fiúk, lányok, polgári iskolások, gymnazisták, mester inasok, mester legények, földműves legények, lányok, mesteremberek, földművesek, napszámosok, urak, úri nők) kereste föl

és talált ott élvezetet a szemlélt tárgyak látásban és tudományt vagy annak bővítését az improvizált előadásokban, tárgyak magyarázásában.²⁴

A könyvtár csak az 1908-ik évben ősszel helyeztetett el a gymnasiumi épületben, de még ez ideig – 1922-ig – meg nem nyilott. 1914-ben ősszel visszaköltözött a múzeum egyik kis termébe, mert a gymnasiumot egészen elfoglalta a hadsereg. Összeszűfolva embermagas halomban ott penészedtek a szegény könyvek 1921 tavaszáig, amikor ismét a gymnasiumba vitette *Dobay Ferencz, könyvnyomda tulajdonos, ő szállíttatta először is a gymnasiumba nyomdaalkalmazottaival, ő vitette vissza a múzeumba, te-*

²⁴ *Domonkos* több alkalommal hivatkozik a múzeum nagy látogatottságára. Legfőbb érdemének azt tekinti, hogy az érdeklődőknek rendszeresen ismeretterjesztő előadásokat tartott működése 23 éve alatt. Sajnos a látogatottság adatait éppen erre az időszakra vonatkozóan nem ismerjük.

Feltétlenül megemlítenédnek tartjuk viszont, hogy a „Békésvármegyei régész és művelődéstörténelmi egyesület Vendégekönyve”, melyet 1874-ben nyitott *Mogyoróssy János*, megtalálható az *Erkel Ferenc Múzeum* archívumában. A múzeum iránti érdeklődés bemutatásának roppant becses forrása ez a *Vendégekönyv!*

A BRMTÉ megjelenése idején a múzeumőri jelentések hozzávetőlegesen közölték a látogatottság számadatait. Ezekkel összehasonlítva a beírások számát, lényegtelen eltéréseket találunk a vendégekönyvi beírások száma és a kerekítve megadott látogató létszámok között. Valószínű tehát, hogy ebben az időben minden múzeumi látogató aláírta a vendégekönyvet. Erre az időszakra így pontos statisztika készíthető. *Domonkos János* működése idején minden bizonyos csak a valóban „vendégek” írták alá a vendégekönyvet. A beírások zömmel vidékiektől származnak. A helybeliek névaláírásai gyakorlott kézre vallanak, tehát az „intelligencia” képviselői lehetnek. Így a – *Domonkos* szerint – nagy látogatottságot biztosító „egyszerű emberek” tényleges számát nem állapíthatjuk meg.

Mindenek ellenére különösen érdekes a statisztika áttekintése. *A gyulai múzeum látogatottsági statisztikája 1874–1921-ig:*

1874–1895 (Teljesnek tekinthető statisztika)	1895–1921 (Csak a vendégek számát tartalmazó statisztika)
1874	1898
1875	1899
1876	1900
1877	1901
1878	1902
1879	1903
1880	1904
1881	1905
1882	1906
1883	1907
1884	1908
1885	1909
1886	1910
1887	1911
1888	1912
1889	1913
1890	1914
1891	1915
1892	1916
1893	1917
1894	1918
1895	1919
	1920
	1921

hát három ízben költöztette ide-oda költséges buzgósággal, természetesen, hogy egy „köszönöm” szót sem kapott, mert nem volt kitől.

Minekutána a könyvtárnál tartok, elmondom, hogy a Mogyoróssy-féle könyvekkel 1908-ban az állványokat is elvitték, csak egy állvány, a legkisebb maradt a múzeumban. A könyvek között a múzeum szak-könyvtára részére a múzeumőr az Archaeologiai Értesítőt, a Pulszky-Henszlmann-féle műremekeket tárgyazó füzeteket és ezekhez hasonlókat tartotta meg, melyeknek száma alig tett 100-t. 1908-tól fogva azonban 1921-ig fölemelkedett 1000 kötetnél többre a könyvek száma. Ezeket a könyveket a múzeumőr semmiből szerezte, Dobay Ferencz pedig beköttette az ő könyvkötőivel, azok munkadíját fizette, de mint fentebb is mondtam, egy köszönő szót még eddig nem kapott. Mikor a könyvek sok mindent leszorítottak az egyetlen polcra, akkor egy díszes könyvtárszekerényt ajándékozott a múzeumnak Dobay.

Így lett a múzeum őre az új könyvtár megalapítója, Dobay Ferencz pedig megerősítője.

Az öreg Mogyoróssy halála után következett négy múzeumőr alatt a múzeum tárgyakkal nem szaporodott, a Mogyoróssy által gyűjtöttek közül sok elromlott, elkallódott. A Göndöcs ajándékozta drága kövekből sok eltűnt, a tengeri kagylók és csigák legszebbje, legértékesebbjei méltatlan dolgozók íróasztalait díszítik. Oláh György sokat visszaszerzett úgy a kagylókból, mint a csigákból. Akiiktől visszavette, azok ma már csendes emberek Oláhhval együtt, nem szabad tehát nevüket megemlíteni, tartva a mondat, a halottakról vagy jót, vagy semmit. A múzeum számára csupán Oláh György szerzett néhány kardot, 1 mellvértet, [...] paizst, és réz-pénzeket.

Amint azonban Domonkos János lett múzeumőr, látogatási napokon nemcsak a meglévő tárgyak magyarázásával hatott a látogató közönségre, hanem a tárgyak gyarapítására is buzdította. Buzdította pedig akként, hogy az egyesület titkára segítségül, t. i. az adományozó nevét a „Békés” című újságban magasztaló dicséretekkel körül czífrázva kinyomatta, az adott tárgynak értékét túlbecsülve, régiségi, történelmi jelentőséget kötve hozzá köszönte meg a „Közművelődési Egyesület” nevében,²⁵ az ilyen dicséret és köszönet nem tévesztette el hatását. A legszegényebb nép, mint napszámosok, útkaparók, béres ifjak, mesterinasok, egyszerű földműves kisgazdák voltak a gyarapítók leginkább. Az intelligens osztályból alig került egy-kettő. Látogatni is a köznép szokta leginkább. Az egyszerű emberek csodálattal hallgatták a földforradalmakról, a kövületekről, őszállatokról, majd a primitív ember primitív eszközeinek bemutatásakor ennek ügyességéről, roppant erőfeszítéséről, kitartásáról, edzettségéről, lakásáról, a leletek elhelyezéséből következő családi életéről, társadalmáról, vallásáról stb. tartott előadásokat. Az ajándékozott tárgyak legkisebbje is nyugtatva volt a Békés című lapban.

A filoxera föllépte a szőlőskerteket újra telepíteni kényszerítette a vinkó-szerető népet. A földforgatások évadja alatt sok őskori tárgy került napvilágra, de legnagyobb részök elkallódott. A múzeumőr tanító lévén, nem ügyelhetett az ásató gazdákra, sem az ásó napszámosokra, mert ideje arra nem volt, kivált ősszel télen és tavasszal, mikor a földforgatás legjavában történt. A leletek helyén való megjelenésre a kora reggelt, hogy 7–8 órára visszajöhessen, a déli időt és az alkonyatot kellett választania. Ha az idő

²⁵ *Implom J.* az ilyen újság-közleményeket használta fel a múzeum e korszakbeli gyarapodásának szemléltetésére. Jelentős múzeumtörténeti forrásértékük is van tehát ezeknek a kis híradásoknak (V.ö.: i.m. 34–35. 1.)

alkalmas volt a biciklizésre, ráült a biciklijére és míg kollegái reggeliztek, ebédelték vagy délután a kaszinóban szórakoztak, végig száguldozta a határt és zsákraszedve a sok ócska cserepet, csont-darabokat, dicsekedve hozta a múzeumba. (Egyik viczces, pardon! élczes kollegája el is nevezte: „Ócska cserepésznek”, amennyiben akkor még minden valamire való ember foglalkozása után az „ész” képzőt szerette bigyeszteni. Így lett a papból: lelkész; törénet-tudósból: történész; a földművesből: földész; a kritikusból: műtész; a szálló ismerőből, tenyésztőből: szőlész; a szülélnél segédkező orvosnak: szülész; a bábának: szülész nő stb.)

1898-tól kezdve tehát részint a közönség ajándékozása, részt a múzeumőr gyűjtése folytán annyira megszaporodtak a tárgyak, hogy az asztalokon alig fértek. Hampel József, a Nemzeti Múzeum őre, a Múzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelője, látva a sok értékes tárgyat, kijelentette, hogy *a múzeum csak úgy számíthat a vallás és közoktatásügyi ministerium által a Főfelügyelőséhez juttatott állami pénzből állami segélyezésre, ha a tárgyak számára elzárható üvegszekrényeket készíttet a Közművelődési Egyesület és az őr ezekbe helyezi azokat. Ekkor kezdődött a múzeumőr kálvária járása.*

A Közművelődési Egyesület elnöke a főispán lévén, ennél kopogtatott az őr, majd mikor attól *ígéretnél egyebet nem nyert*, az alispánhoz fordult, mint alelnökhöz, ez csabai születésű ember lévén, a gyulai érdekeket szándékosan mellőzte; az egyesület titkára az általa és a főispán által tervezett *Nyilvános Könyvtár* számára foglalt le minden pénzt, minden jövedelmet. Mégis, mikor maga is meggyőződött az akkori állapot tartóhatatlanságán, beleegyezett abba, hogy évenként egy, legfőleg két üvegszekrényt készíttessen az őr. A készíttetett két szekrénybe azonban nagyon kevés tárgy kerülhetett, mert *elsősorban a szabad levegőn korhadásnak indult Mammuth-csontokat és a földben elmeszesedett Mammuth agyarokat, fogakat kellett – nehogy szétmálljanak – azokba berakni és sürgősen impregnálni. Az impregnálás az őr találmánya volt, ő t. i. hogy a csontok színe meg ne változzék, a barnábbakat „kopál-lakkal” a világosabb színűeket „Damál-lakkal” vonta be. A lakk vékony, de átlátszó rétege megóvjja a csontot a nedves levegő behatolásától a csont porusaiba, és ezáltal megvédi a szujosodástól és a szétmállástól, míg a csontok színét és formáját nem formálja át, csakhogy éppen fényessé teszi azokat.*

Az egyéb tárgyak, különösen a bronz-ból valók, nehogy a látogatók kezeihez ragadjanak, egyelőre az író-asztal fiókokba zárattak, és csak az 1903-ik évben készült szekrénybe lehetett azokat elhelyezni.

Gondolható, hogy az így évről-évre készíthető 1 vagy 2 szekrénybe *a szakszerűen vagy korszerűen rendezett tárgyak helyöket gyakran változtatták. nem maradtak tehát azokban a szekrényekben vagy azokon az asztalokon, amelyekben az 1898-ik évben készíttet leltár vagy inkább elhelyezési naplóba beirattak.*

(NB. A múzeum-őr nem gondolta akkor azt, hogy ez az ide-oda való elhelyezés az ő becsmérélsére, kárhozzátására fog alapul szolgálni.)²⁶

²⁶ Ez a megjegyzés semmiképp sem jogos: Domonkóst azért marasztalták el 1921-ben – amikor a múzeum a város kezelésébe került – mert nem tudott a múzeum gyűjteményéről leltár szerint számot adni (v.ö.: *Implom J.*: i.m. 38–40. l.). A keserű kifakadások fogalmazásakor (1921/22 telén) azonban még erősen munkált benne a sértett önrzet.

Hogy mennyire meg volt kötve a Múzeum-őr keze, önálló cselekedetre, fölemlítem, hogy a „Kopál- és a Damál-lakk” hígításához való szesz Weisz Mór és Tsa szeszkereskedőtől kellett koldulnia; aki néhány liter pálinkát is ajándékozott, hogy a határban földforgatással foglalkozó napszámosoknak az őr a pálinka adással a talált tárgyak félre-tételére, megmentésére kedvet és hajlandóságot nyerjen. A Közművelődési Egyesület pénztárnoka – Balog János – azzal a megjegyzéssel tagadta meg a pálinkára vagy borra-valóra néhány forint adását, hogy nem illik az, hogy a Közművelődési Egyesület támogassa az iszákosságot.(!)

A Múzeum azonban az Egyesület előljáróságának közönye daczára tárgyakkal szépen gyarapodott, mert nyaratszaka az őr a látogatók figyelmét dicsérettel, korholással, úgy a patriotizmus kötelességével, mint az egyéni hiúság felébresztésével – ép úgy mint néhai id. Mogyoróssy – ráfordította az ajándékozásra; majd a földművesek és napszámosok számára egy kis – *Dobay által ingyen nyomtatott* – felhívást szerkesztett²⁷ s azt kis füzetekben a látogatók közt szétosztotta. E füzetekből a környező falvak elüljáróságának is küldött szétosztás végett, de – dicséretökre mondhatom – e falvakból még a mai napig egyetlen tárgy sem érkezett a Múzeumba. Apropos! Hazudok! Gyulaváriból a „Rektor-tanítótól” kaptam egy „*La Têne*” kori kantát, melyet a temetőben sírásás közben emeltek ki, de azt is az őrnek kellett gyalog Váriból beszállítani, mert másként a tárgy nem jött, bár küldötték.

(NB. Gyula-vári helység temetőjének egyik végén nagyon ellapult halom van, mely a bronz-korból és a – népvándorlás korából való tárgyakat rejt. Biz azt érdemes volna feltáratni szakszerűen.)

Mennyire nagy és utálatos közönyt tanúsítottak a Közművelődési Egyesület fejei a Múzeum iránt, az kitűnik a „Laposhalom” ásatásának történetéből, mely szorosan összevág a Múzeum történetével.

Isten jóvoltából elérkezett az 1902-ik év nyara. Ugy július hónap egyik vasárnapján, a Múzeum látogatóinak magyaráltam a tárgyak miségét, anyagát, rendeltetését, miközben egy nagyon rokonszenves arcú fiatal földműves áll mellém, kivesz a zsebéből egy kis újság-papirba göngyölt tárgyat és nekem átnyújtva kér, hogy fogadjam azt az ő ajándékául. Kibontom a papirból a tárgyat és egészen meghökölve a meglepetéstől látom, hogy a tárgy egy kis kancsó forma agyag kehely, egy lábbal, melyen megáll, az oldalain három kis kúp bemélyesített körrel körülvéve, az egész fényesre csiszolva és pompásan feketére kiégetve. A kútból és a száj alatti hármás bemélyítésű díszítésről azonnal megítéltem, hogy az a bronz-korból való; rendeltetését azonban akkor még nem tudtam, *ehhez szükséges volt az, hogy lelési helyén ásatassak, és a talált tárgyak elhelyezéséből ítéletet alkossak.*

Az ajándékozó földműves bemutatva magát *Marjai-Szabó Istvánnak* nevezte; elmondotta, hogy ő szőlő-föld forgatással, oltvány-készítéssel és azok elültetésével foglalkozik. Gyula-Varsánd mellett van egy halom, annak tulajdonosa őt fogadta meg annak szőlővel való betelepítésére. A föld forgatás alkalmával sok csontvázra találtak

---

²⁷ A „Szózat a föld munkásaihoz és Gyula város minden rendű lakosaihoz” c. brosúra 1905-ben jelent meg. (Nyomdai jelzése a hátlapon: „Dobay János. Gyula”; mérete 100x163 mm, terjedelme 20 p. – Lelőhelye: Erkel Ferenc Múzeum Adattára).

napszámosai, mely csontvázak csodálatosképpen lábbal keletnek, fejfelé nyugatnak fekécsnek. A csontvázak mellett tömördek agyag-edény-cserép, hamu és számtalan kis agyag bögre van szarvas agancs darabokkal és ezekből készített különféle eszközökkel vegyítve. Az agyagból készített tárgyak között legcsodálatosabbak a „*bocskorok, vagy czipők*”. (NB. E czipők bronzöntő csészék és sütő-epsikké alakultak az ásatáskor.)

A szarvas agancsokból és állati csontokból annyit találtak, hogy egy odaköválygott zsidónak *három szekérre való*t adtak el a napszámosok *egy-egy forintért*, s az izraelita polgártárs *három szekér csontot* szállított el az *aradi spódium gyárba*.

A szent harangnak legfelső foka marczingolta szívemet e profanizmus hallatára s kitört belőlem az azt megillető jelző: *akasztófáravaló!* Marjai-Szabó István elmondotta, hogy sok ép fazekat, lábast, bögrét vitt haza s azokat a múzeumnak adja, ha iskolázott fiatal sógorát, ki a megye-házában pár év előtt díjnok volt, de akit főnöke, mikor városi kapitánnyá tették, magával a városhoz csábított; az alispán visszaveszi a megyéhez. Ő és sógora megkísérelték már kérésökkel a visszahelyezést kieszközölni, azonban sikert nem értek el. Kért tehát Marjai, hogy én járjak közbe s akkor az egész gyűjteményt nekem adja, csináljak azután vele, amit akarok. Megkíséreltem a közbenjárást, és bár az alispán elismerte a fiatal ember képességét, ügyességét, szorgalmát, odaadását: azzal bocsátott el, hogy bár két díjnoki állást szervezett, nem alkalmazhatja, mert már mások vannak arra kiszemelve, hanem pár év múlva, ha üresedés támad *gondja* lesz a fiatal emberre, annál inkább mert a megyén való alkalmaztatása idejében, nagyon meg volt vele elégedve. Így tehát a gyűjteményt sem én nem kaptam meg, sem a múzeum. Ez évben meghalt a Közművelődési Egyesület pénztárnoka s helyébe Dobay Ferencz nyomdatulajdonos és könyvkereskedőt hívta meg Kohn Dávid, az Egyesület titkára, a főispán – mint elnök – jóváhagyásával. Dobay Ferencz fia néhai Dobay Jánosnak, aki szintén nyomdatulajdonos volt s hogy mennyire népszerű és a közszolgálatában milyen buzgó és milyen tevékeny, tanúsította az, hogy mikor Gyula városa nagyközségből rendezett tanácsú várossá lett, Őt választotta meg a nép első polgármesterének. Dobay János a néhai „Békésvármegyei Régész-Művelődés-Történelmi Egyesület” megalakításában tevékeny részt vett és mint választmányi tag kétszer volt megbízva azzal, hogy az öreg Mogyoróssy halála után következett múzeum öröknek, nevezetesen Asbóth Kálmánnak és Rátz Jánosnak adja át a múzeumot és leltárát.

A pénztárossá való kinevezés – hogy úgy mondjam – nem esett méltatlannak, sőt egyenesen a Gondviselés mindenre – tehát a múzeumra, mint kultur-intézményre is – kiterjedő figyelmének és gondosságának megnyilatkozása volt. Dobay Ferencz nélkül bár milyen odaadással dolgozott is a múzeumőr a múzeum fejlesztésén, nem ért volna el e tekintetben annyit, mint amennyit sikerült elérnie.

Marjaitól a múzeum őr nem kaphatván meg a varsándi halomból összegyűjtött tárgyakat, Dobay Ferenczcel együtt kirándultak a halomhoz és személyre vették azt. Ekkor azonban már az egész halom fel volt forgatva és 3/4-e be volt ültetve szőlővel, csak a halom keleti és déli nyulványa volt szabad terület. A déli a varsándi gör. kel. hitközség tulajdona volt és amelyen emberemlékezet óta faiskola állott, csak ép akkor volt pusztán, mi okból, nem kutatta senki, a keleti nyulvány nem volt még beültetve, de az 1903-ik év tavaszán szándéka volt Marjainak beültetni, mert az 1902-ik év tavaszán nem volt elég oltvány-szőllője.

A múzeum ör folyton szölongatta Kohn Dávidot, hogy üdvös dolog lenne a halom be nem ültetett részét és a széles utakat fölösátni és átkutatni, vajjon a Marjai által monddott tárgyak találhatók-e csakugyan? – Kohn válasza azonban mindig elutasító volt; költség hiánynyal takarózzott, és sikertelenség esetében a költséget pazarlásnak jellemezte. Ugyanígy beszélt Dr. Lukács György is, a főispán elnök. Marjai azonban a tétoázásának ezen idejében meghallotta, hogy Csabán is van múzeum²⁸ s mivel az alispán – Fábry Sándor – csabai születésű volt, (testvére – Károly – tekintélyes ügyvéd Csabán) azt gondolta, hogy a csabai urakkal, kik ott a múzeumot alapították és föntartották, hamarabb czélt ér sógora ügyében, ha a csabai megyebizottsági tagok fogják az alispánnak – földijöknek – ajánlani. Át ment tehát Csabára, följánlotta tárgyait és egyúttal elárulta a Lapos-halom titkait. A csabai urak tényleg nagyon megörültek a tárgyaknak, azokat – lehet – értéken felül is fizették, a halom titkai elárulását pedig úgy honorálták, hogy Marjait elbüvölték, t.i. nem csak *paroláztak* vele, de tele tömték száját, zsebeit jóféle szivarokkal, sörözni vitték a legelőkelőbb vendéglőbe, ott az asztalfőre ültették, üdvözlő, dicsérő szónoklatok közben ünnepezték, egyszóval levették a lábáról, *renegáttá* tették szülvárosa – Gyula – irányában. A polgári iskola egyik tanárát, Krammer Nándort, kiküldötték a Lapos-halomhoz ásatás végett, Marjainak 6 frt napidíját biztosították és a napszámosokra való felügyelettel megbízták. A csabaiak öröme azért volt nagy, mert az ő eszökben is megfordult a csabai határban levő halmok ásatása, és tényleg több halmot megbolygattak, de azokban semmit sem találtak. Nem tudták, hogy az alföldi halmok két-félék, t.i. *ős telepek* és *hír-halmok*; véletlenül mindig hír-halmokat kutatták át. Ezekben nincs semmi, mert az ősi telegraf volt rajtok felállítva. Nappal Fergettyű, éjjel csóva adta a jelt.

A sikertelenség inkább bosszantólag, mint lankasztólag hatott rájuk, mert pénzök volt elég az ásatásra. Ugyanis akkor volt Zsilinszky Mihály csabai születt, országgyűlési képviselő, a kultusz ministerium *államtitkára*, aki a költséget állami adomány címen küldötte. Mikor a Lapos-halom titkár közölték vele, azt felelte: „Menjetek, ássatok, pénz van, amennyi kell!” Így telt Marjainak az akkor hallatlan 6 frt napidíj, a napszámosok 1 frtra emelt napszáma, és Krammernek Csabától a Lapos-halomig fiaker díj, volt-e neki valami tisztelet-díja, nem tudom.

Mi gyulaiak, természetesen mit sem tudunk az egésztől.

1902-ben rendkívül hosszú ősz volt. November 21-én délután valamiért a muzeumban voltam s mikor onnét kijöttem, a népkert bejárata előtt látok egy hintót, melyek czammogó lovak húznak és amelyen a kocsis, Krammer és Marjai ülnek, nagy két füles kosarak közt, amelyek egyikéből egy emberi csontváz feje, egy koponya vigyorg

²⁸ A békéscsabai múzeum történetének példaszertű feldolgozásai: *G. Vass István*: A békéscsabai múzeum háromnegyed évszázada (Rövid áttekintés). Békési Élet, X. (1975. 2. sz. 303–322. 2.; *Uő.*: A békéscsabai múzeum története 1899–1979. Békéscsaba, 1979. – *G. Vass* higgadt elemzése jól ellenpontozza a két múzeum viszonyának itt olvasható indulatos és szélsőségesen „gyulai szempontú” megközelítését. Békéscsaba urbanizálódásának, a két szomszéd város évszázados versengésének számos adata és eseménye lelhető fel a *Kristó Gyula–Székely Lajos* (szerk.): Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970. c. kötetben, valamint *Szabó Ferencnek* a megye gazdaságtörténetét bemutató vázlatában (Békés megye gazdasági és társadalmi fejlődésének főbb vonásai a XVIII. század elejétől napjainkig. In: *Krajkó Gyula* (főszerk.): Békés megye gazdasági földrajza. Békéscsaba, 1974. 113–175.

felém. Azonnal tisztában voltam azzal, hogy a Lapos-halom tárgyait viszik a kosarakban. Egy óra múlva Marjai lakására siettem és őt honn találva, megtudtam azt, hogy Marjai elárulta a halom titkait és hogy a csabai múzeum számára már október 15-ike óta naponként ásat három-négy napszámossal és hogy tömérdek tárgyat szállított át Csabára. Ő egész héten ásat – amint mondá – s szombaton délben Krammer átjön Varsándra a halomhoz, a héten talált tárgyakat kosarakba rakja és elviszi.

Ezzel a tudattal siettem rögtön Dr. Lukács György főispánhoz, elmondtam neki a történeteket és kértem, hogy fedezze az ásatás költségét abból a 400 koronás állami segélyből, melyet 1900-ban kapott a Múzeum és amelyből még egy krajczárt sem költött el senki, mert az 1901-ben készített egy darab üveg-szekrény ára másból fedeztetett. A főispán azt mondta, hogy előbb kérdést intéz a ministeriumhoz, ha vajjon fölhasználható-e ez a pénz az ásatásra. A kérdést unszolásomra táviratilag másnap délelőtt megtette. A válasz szintén megérkezett még az nap délelőtt. Ki válaszolt? Zsilinszky Mihály. A válasz így hangzott: „Az állami adomány, csak a *múzeum céljaira* használható fel!” Valóságos lutheránus stílus. Tudni kell ugyanis, hogy Csaba ezen időben – és mikor nem? – rendkívül dolgozott azon, hogy a megye székhelye Gyuláról Csabára tétessék át. Azért minden olyan intézményt, melynek létesítésével célját hamarabb elérni reménylette, nemcsak protegált, hanem áldozatokkal föl is állította. Rendkívül kedvezett és kedvez mai napig neki az a körülmény, hogy a Tiszai vasút vonalak olyan pontján fekszik, ahol a Nagyvárad–Szeged–Fiumei vasút keresztezi amaszt. A megyei székhely elnyerése tekintetéből létesített intézményei közül meglemlítek néhányat.

Gyula-városa az 1872-ik évben fölállított 2-ik gyalog honvéd-zászlóalj számára nagy kaszárnyát építtetett és a honvéd-huszár zászlóalj részére szintén egy másikat. Erre kontra Csaba kimódolta, hogy a közös hadsereg 101-ik ezredének szükséges kaszárnyák ott építtessenek föl. Egész kaszárnya város keletkezett a vasúti állomáshoz közel eső részen. Algimnáziumát főgimnáziummá alakította. Polgári iskolát létesített. Domonkos János, mint népiskolai tanító, egy kiszagdákat nevelő „Gazdasági Iskola” létesítése tekintetéből a „Békésben” olyan cikket írt, hogy annak hatására az akkori főispán, Beliczey István, a megyén ígéretet tett egy „Gazdasági Népiskola” felállításra; fel is állította azt, de nem Gyulán, hanem Csabán, ő t.i. csabai lakos volt és ottani nagy birtokos. A megyei Gazdasági Egyesület székhelyét is elhalászta Gyula elől. Dohány-beváltó hivatalt nyert, majd Selyemgubó beváltót is. Zsilinszky Mihály államtitkársága 80 ezer koronát adott: egy „Kultúr-ház” létesítésére. A „Kultúr-ház” alapja a „Múzeum” lett, különösen akkor, mikor a Lapos-halom sok ezerre menő tárgya szinte kihívta a Múzeum létesítésének szükségét. A 80 ezer koronának köszönete fejében a község ingyen telket adott. Ez a telek ajándékozás egész megszokott dologgá vált Csabán; a kaszárnyák építésétől kezdve egész a „Kultúr-ház” emeléséig. Sok előnyt szerzett így a megyei központ elvitatására. Azonban ezt a sok irigységből származó feltolakodását a kormányok előtt, legyőzte a múlt és az azt tiszteletben tartó jog. Zsilinszky Mihály, bár a közművelődést az országban egyformán terjeszteni hivatott ministerium élén állott, nem lett volna csabai fi, ha nem dolgozott volna Gyula rovására. A rivalításban a vesztes fél mindig haragot vet a szívébe; mely mindig táplálta a mellőzés keserűségétől, kiirthatatlan vadonná fejlődik. Zsilinszkynek főnebbi válasza napnál világosabban tanúsítja, hogy a megyei múzeum szintén egyik szála volt annak a köteléknek, mely a megyeházát Gyulához köti. Ezt a köteléket még erősebbé tenni nem akarhatta egy csa-

bai patriota sem. A Gyulára küldött válasszal egyidejűleg azonban Csabára is ment telegramm: „A Laposhalmon az ásatást folytatni kell, pénz van elég!” Krammer dicsekedése volt ez Marjai előtt, aki azután – látva, tudva a mi pénztelenségünket, – *gunyolódva* mondta el nekem.

A Zsilinszky Mihály válasza mód felett fölháborította Domonkost, kivált azért is, mert Dr. Lukács György *megtagadta* a tervezett ásatás költségét; nem mert meghíányosítani a 400 koronát, attól félve, hogy ha számonkérlik, és ha esetleg tárgyakat nem találnak, akkor kudarczczal neki kell bevallania, hogy elpocsékolta a pénzt. Domonkos a megtagadást tudomásul véve, bejelentette, hogy a maga költségén a következő napon megkezdí az ásatást, mert az mégsem járja, hogy a gyulai határtól legföbblebb 10 kilométerre eső halom kincsei mind Csabára vándoroljanak és örökké hirdessék a gyulaiak szűkkeblőségét és mivel sem törődését. Szégyenfolt maradna az ásatás mellözése Gyula történelmén.

Másnapra tehát Domonkos iskolájába helyettést állított, mert az iskola-igazgatója, a plébános, név-szerint Gróh Ferenc, bizonyosan az ő curaturából alakított iskolaszék elé vitte volna azt az óriási merényletet, hogy kötelességét így megszegni akarja. Az ásatás lefolyta után így is kapott mosdót. „Tanító ur! ne feledd el, hogy a hitközség azért fizeti, hogy *tanítson* és nem azért, hogy csavarogjon.”

November 22-én tehát hajnalban 4, mondd: négy napszámossal gyalog kiment a Lapos-halomhoz, ahol a Csaba számára ásó embereket Marjaival együtt már munkában találta. Napszámosainak a reggeli – früstök – elköltésére időt engedve, begyalogolt Gyula-Varsáandra, mert a halom, melyet az ottani oláh-lakosok „*Olmu Lopusu*” névvel neveznek, ezen község határában van és a falu elüljáróságától az ásatásra engedélyt kért. Az engedélyt megkapva, a halom tulajdonosához szintén elment, és engedélyt nyerve attól is, visszament napszámosaihoz és Isten nevében hozzá láttak az ásáshoz. Az első nap eredménye két nagy vessző kosarat töltött meg. Daczára, hogy este 7 órakor ért be Gyulára Domonkos napszámosaival, kik a két kosarat füleiknél fogva beemelték, elment a főispánhoz és bemutatta a 100-nál több tárgyat. Elsőnek a főispán az egyik kosárból maga emelt ki egy kantafödőt, mely korom fekete, fényes és a mely a központját kerítő kör felé derék-szögekből épített oszlopokkal van díszítve, ilyen formán: Úgy a fedő technikája, mint anyagának, a fekete agyagnak, finomsága, tökéletes égetettsége, díszítése, annyira megnyerték tetszését, hogy a többi tárgynak csak száma után érdeklődött s azonnal vállalta az ásatás költségét a kérdéses 400 korona segélyből fedezni.

November 23-án megismétlődött az ásatás, a szerzett tárgyak 4 kosárnyit tettek, így, hogy a napszámosok már nem tudták volna haza emelni, kocsit kelle hát fogadni és így haza szállítani. E nap azonban már kritikus időjárást hozott; északi szél üvöltött egész nap, a tarisznyában csont keményre fagyott a kenyér, sem enni, sem inni nem lehetett, tüzet rakni nem volt miből. November 24-én azért csak kigyalogolt az 5 ember, bár a szél szüntével 16 fok hideg lett; ekkor már a derék körül csavart kendőben vitték a kenyeret és lapos üvegcsékben egy kis bort, pálinkát.

Ezen a napon is három kosár tárgy volt a testi szenvedés jutalma, mert olyan hidegben a dolog is, a künn tartózkodás is szenvedés. Hogy meg ne fagyjon, Domonkos maga is versenyt ásott napszámosaival és lapátolta a földet, jegzeteket azonban alig tudott írni. Ilyen körülmények között föl kelle hagyni az ásatással. Az időjárás egészen

1903 februárius 3-ig nem engedte meg folytatni az ásátást. E napon azonban újra megkezdette Domonkos azt és 4-én, 5-én folytatta. 6-án megint olyan volt az idő, hogy nem lehetett künn dolgozni s csak február 19, 20 és 21-én folytatta. Ezekben a napokban már csak az előbbi hat napon ásott óriási gödrök betemetése volt a dolog, amennyiben a tavasszal szándékolt szőlő ültetés alá el kellett a földet egyengetni. Összesen tehát 9 napi munka után gyarapodott a múzeum 996 ép tárggyal és sok szarvas-aganacs véggel meg rendkívül sok cserépdarabbal, melyeknek összeillesztése fáradságos türelmet igényel.²⁹

A tárgyak kora, ha a cserépedények készítésének idejéből indulunk ki, a bronz-korszak fejlett technikájának kora, mondhatjuk, hogy a bronz-korszak vége, csakhogy különleges helyzeténél fogva a Lapos-halom népe a csiszolt-kőkör tárgyait is használta, igaz, hogy olyan minimális mennyiségben, hogy az számba alig vehető, de használta a *csontkorszak tendentiozusan* készített tárgyait is. A Lapos-halmi nép megtelepedésének ideje benyúlik a pattintgatott kőkorszakba, tanúskodik erről egy közönséges kova nucleus a csabai muzeumban, egy fehér kovából – *békasóból* – készített fűrész, a gyulai muzeumban. A csiszolt kőkorszakból való egy művészileg készített *fokos fele*, fekete dioritből, a gyulai muzeumban; továbbá e korból valók a *bőrruha törők*, vagy, ha tesszük: *bőrruha-simítók*, és a *gabona-törő kövek*. Nagy messziségbe lévén a legközelebbi hegységtől a Bihar-Drócsától, csak épen a nélkülözhetetlen köveket szerezték meg a halom lakói, u.m. a gabona törésre használt alsó lapos köveket és az ökölnyi nagyságú gömbölyűeket. Szerszámaikat, konyha- és kerti-eszközöket *szarvas-aganacsból* készítették. Rendkívül sok szarvasnak kellett e vidéken lenni, mert szarvas-aganacsból készítette a laposhalmi nép *bunkóit, ékeit, nyíl-hegyeit, dárda-végeit, kalapácsait, buzogányait, kapát, fejszéit, ekéit, edény alakító- és simító eszközeit, sőt az edény czifrázóit is, amelyekkel bámulatos tökélyvel rajzolta bögréire a csigavonalas kúpokat*. Közös lakomáinak főétke szintén a szarvas hús volt. Ezt sütötték meg parázs alatt és együtt költötték el. Ilyen pecsenye csontokból sok van a gyulai muzeumban. (A katalógus készítésekor minden egyes darabnál fölemlíttem a lelés körülményeit is.)³⁰ Ismerte már e nép a Hajdina-kását, a búzát, s a csiga – éti csiga – húsa áldozati tárgy is volt.

A halom több száz évig volt lakóhely, úgy magasodhatott 5 méter magasra a szűz talajtól.

Edényeinek anyaga az a fekete agyag, mely itt a felső talajt képezi. Edényeinek, különösen áldozati bögréinek alakja, füle, díszítése szintén arról tanúskodik, hogy sokáig lakott itt ugyanazon nép. A konyhai mesterségben is járatosnak kellett lenni, mert már a *szűrőt* is ösmerte, és különböző alakú és czifrázatú, nagyságban sem egyforma *tűzi-*

²⁹ Domonkos nyilván eltulozza a Lapos-halmi ásátás jelentőségét és a maga szerepét. A Békésben – azon frissen – közzétett beszámolóban az itt részletezett nehézségekről alig esik szó, s az ásatási eredményeket is mérsékeltebb hangnemben adja elő (v.ö.: A „Lopós” halmon eszközölt régészeti ásátás története. Békés, 1902. dec. 15. [52. sz.] és dec. 28. [53. sz.]). Az egykorú beszámolóból sem következethetünk viszont arra, amit *Implom J.* megjegyzett (i.m. 36. l.), t.i. hogy Domonkos is csak kikocsizott a tárgyakért, hiszen már akkor elmarasztalta *Krammert*, a békéscsabai múzeum őrét a „szakfelügyelet” elhanyagolása miatt.

³⁰ A katalógus nem készült el. A laposhalmi ásátás eredményeit Domonkos kisebb-nagyobb cikkeiből ismerjük csupán. Az e tárgykörből való beszámolók, közlemények irodalmát l. *Banner János: Régi kutatók – új feladatok*. Gyula, 1959. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 1. sz.) 19. l.

kutyái azt mesélik, hogy főző-edényeik különböző nagyságúak valának. Sok minden egyebet is mesélnek a talált tárgyak, így pl. hogy már a vásznat is ösmerték a lakók, mert *mécs-bél tartóik* ezt tanúsítják; mécseseik pedig elárulják, hogy olajat ütöttek, vagy hogy szarvasfaggyut égették.

Sok bronz-öntő edényt találva, azon csodálkozhatunk hogy hova tették bronz-eszközeiket? Vagy egyáltalán tudtak-e bronzból valamit készíteni, mert egy néhány bronz-karpereczen kívül mást nem találtunk ott. Mivel pedig honfoglaláskori sírokat is találtunk, kérdés, ha a bronz karpereczek nem-e ebből a korból valók? Domonkos az ásatás alkalmával egyetlen bronz-tárgyat sem talált, azt a pár karpereczet, melyek e halomról valók, a már szőlővel beültetett részen, fönt a földön találta.

A bronz-kor ismertető díszítésű *arany-korong* és fülbe-való arany-csüngő a bronz-kor végéről való.

A Lapos-halmi ásatás költsége összesen 107 forint volt, tehát a 400 koronát nem kellett mindet arra fordítani. Tekintve azt, hogy a halom tárgyai, csont-vázai, olyan kort mutatnak be, illetve illesztenek be a történelembe, mely egészen homályban volt: az ásatás fölbecsülhetetlen értékkel gazdagította a múzeumot. A leletek körülményei alapos behatolást engedtek a halom lakóinak vallásos szertartásaiba, temetkezési szokásaiba, sőt lakásaik készítési módját is elárulták; elárulták, hogy községöknek főnöke volt, mert azt megkülönböztetve a többi halottaktól fejfel keletnek, lábbal nyugatnak temették el. Hogy tisztelt és szeretet egyén volt, tanúsította az a méter magas hamu, mely lábainál az áldozati tüzekből felhalmozódott. Hogy értelmes, okos ember volt, azt koponyájáról lehet megítélni, melyről lesugárzik az értelem.

Koponyatan-tudósaink feladata megállapítani, ha vagy kaukázusi fajta, vagy mongol-fajta nép volt a halom népe.

Amikor ennyi sok és alapos következtetést, mondjuk inkább valóságot állapíthatunk meg a Lapos-halom ásatása folytán abban a messzi időben, melyből hagyományunk sincs: akkor – ismétlem – akkor a Lapos-halom nemcsak a gyulai és a csabai múzeumot gazdagította, hanem az emberiség történelmét is.

Megemlítenédőnek tartom, mert épen a történelemnek tartozunk az igazsággal, hogy a csabai múzeum számára Marjai Szabó István két egész csontvázat emeltetett ki földestől együtt, s ezek koporsó aljban vannak elhelyezve az új Kultúrházban, ezek egyike mellé Krammer Nándor egy „La Tène” korbéli csészét sülyesztett. Mivel Krammer az ásatásnál személyesen nem ügyelt föl, tehát a leletek körülményeit legfőleg Marjai elmondásából ismerhette, de meg mivel a Lapos halomban csak az ő magyar korbéli sirokra bukkantam a bronz-kori és csiszolt kőkoriak mellett és mivel Marjai sem talált „La Tène” korbéli edényt: a csontváz mellé sülyesztett csésze falsum, ezt konstataulta Posta Béla is és éppen ezért mibe sem vette a csabai múzeumot. Nem tudom, honnan vette Krammer ezt a csészét, bizonyosan az alakja tetszett meg neki. Hogy nem Lapos-halmi edény, az konstatálható színéről, alakjáról és abból, hogy – amint én gondolom – már korongon készült. Színe szürke, alakja lapos, tálszerű. Gyulai leletek az ilyen típusú edényről azt magyarázzák, hogy a „kelta népek” csinálták és használták.³¹

³¹ A szomszéd múzeum „melléfogását” *Domonkos* többször emleget cikkeiben. A vita értékeléséhez. 1. *Banner János*: Régi kutatók – új feladatok. Gyula, 1959. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 1. sz.) 19. 1.

Ez a kitérés nem tartozik ugyan a gyulai múzeum történetéhez, de mivel az a fatális csésze olyan konfuziót létesíthet, melyet az utókor megmagyarázni nem lesz képes, vagy téves következtetést von le.

A laposhalmi tárgyak olyan számosak, hogy a Múzeum egyik kisebb termét egészen megtöltötték, mivel azonban a muzeumlátogatók az asztalokon csupaszon heverő csontokhoz, agancsokhoz, bögrékhez csodálkozó kíváncsisággal hozzá nyúltak, szükséges volt azokat üveg alá rakni. A régi, még Mogyoróssy által szerzett szekrényeket kiüríteni, a bennök levő tárgyakat új szekrényekbe rakni kellett, míg a laposhalmiak azok helyét foglalták el, és a mai napig is ott vannak összezsúfolva, és ezért nem is érvényesülnek. Ugy van velök a látogató, mint az, aki a fát nem látja az erdőtől.

A gyulai határon kívül még a sarkadi határban levő „harmatszég” nevű szőlő-területben talált ős magyar edények kerültek a gyulai múzeumba. Fájdalom azonban, hogy ez edényeket a földből halomba rakva és ott vandál módon összetörve találta Domonkos. Egy pár épet a szőlő-kerülőtől vásárolt meg.

A *Hosszúfoki csatorna* szabályozó társulat igazgatóságától Békésről a vallás- és közoktatásügyi minster engedélye és meghagyása folytán kőkori edényekkel és bronzkoriakkal bővült a múzeum tartalma.

Az Ármentesítő Társulat mérnökségi hivatala helyiségében a Körösök szabályozása alkalmával talált kő- és bronz-kori edényeket – miután belőlök igen sok kallódott el – szintén a vallás és közoktatásügyi minster rendelete után kapta meg a Múzeum.

A vízszabályozással megbízott társulat *mérnökei* a véletlen leleteket mind maguknak foglalták le. Hivatkozhatott a Múzeum öre hazafiságra, a művelt emberek kötelességére, az nem ért semmit. Igen sok és értékes tárgy jutott így illetéktelen kezek, vagy régiség kereskedők körmei közé. Még hagyján! ha e kereskedők nem külföldiek voltak volna.

A Fehér-Körös medrét tisztították kotró-géppel. A kotró-gépészének két kis fia jár osztályomba, hogy nagyon szerettem gyermekeit, minden áron kedveskedni akart a Körös mederből kiemelt régiségek közül valamivel, de a mérnök vizsga szeme elől nem tudott mit sem eldugni. A kotró-gép végig haladt a Körösökön és a Maroson felfelé haladva Makó alatt egy 60 cm hosszú *Mammuth agyarat* emelt ki. Ezt az agyarat sikerült eldugnia és éppen ott időző felesége által elküldötte *nekem* húsvéti ajándécul. Én természetesen a Múzeumba helyeztem el. Ez az agyar darab Damál-lakkal bevonva egyik legértékesebb tárgya a gyulai múzeumnak. A háború alatt ide internált cseh század egyik főhadnagya; aki igen művelt archaeológus is volt, azt mondá, hogy a gyulai múzeumban a Mammuth csontok, fogak, agyarak és a lábszár, olyan értékesek, hogy maguk megérdemelnének egy sokkal díszesebb épületet, mint amilyenben eldugva vannak.

A Mammuth lábszárát Endrőd és Szarvas között a Körös-mederből ásatta ki Domonkos. Ugyan ő szerzett Tisza-Földvállról 2 kisebb Mammuth fogat, 1 óriási nagyot pedig egyik tanítványától kapott ajándékban, aki kovácsmester volt Gyomán és fürdés közben a Körözből emelte ki. Azonkívül fogdarabok a dobozi Körözhíd építése alkalmával az alap ásásakor kerültek napfényre s az építető ajándéka gyanánt lettek a Múzeuméi. A két óriási lapoczka-csont és két medencze-csont, néhány foggal még az öreg Mogyoróssy idejéből valók, úgy érte, hogy ő szerezte azokat Zerindről.

A Mammuth csontoknak, és néhány ős emlős csontjainak méltó volt egy üveg-szekrényt csináltatni, meg is készítette azt Domonkos Kohn Dávid tudta nélkül, Dobay Ferencz beleegyezésével 1903-ban.

Igy haladt előre a Múzeum gyarapodása és fejlődése. Mikor megszaporodtak a tárgyak annyira, hogy egy-egy szekrényt betölthettek, akkor az Őr és Dobay, a pénznélküli pénztáros, megcsináltatták azt, a tárgyakat azután az Őr benne elhelyezte. Természetes, hogy így szekrénybe többféle és többkorú tárgyak kerültek össze. Amennyire lehetett azért elkülönítette őket az Őr, még pedig úgy, hogy egy polczra csak egy korúakat rakott. Így történt meg azután, hogy egyik nagy szekrénynek legfelső polczán a bronzkori edények vannak az utána következő római-korból valók, a fenéken népvándorlásokoriak, míg ezek alatt egy nagy egészen üveg-szekrényben szintén népvándorlásokori, de kifejezetten a III-ik vagy IV-ik századból való *torzított koponyájú nép* tárgyai, egy teljes csontváz és 2 koponya.

A határban az új szőlős-kertek telepítése, vagy a filokszera által elpusztítottak felújítása sok történelmi titoknak juttatott birtokába a földforgatások következtében.

Igy megtudtuk, hogy a Sándor hegyi szőlők helyén és a közvetlenül mellette levő „tégla-gyár” területén olyan nép lakott – a kelta – mely a rómaiaktól tanulta el az agyag-edény készítését, *de lehet megfordítva is, hogy t.i. a római kolóniák tanulták amazoktól*, mert az agyag iszapolása, a korongon való készítés technikája, az agyag színe, az égetés egyformasága, az alak egyezése vagy nagyon kicsiny eltérése mind, mind arra mutatnak, hogy hatással volt a két telepes egymásra. A római kolónia telepe kezdődött a Múzeum épületnél azután észak-nyugati irányban áthúzódott Ajtósfalván Póstelek felé és Doboz alá.

Az ős Gyula helye – Karácsonyi szerint – a Békésvármegyei Közkórház helyén is volt, de ennek ellent mond az, hogy a kórház építése alkalmával a talajban semmi nyomát sem találták régi épületnek, hanem a helyett egy kutat és mellette egy gulyaitató-vályut egészen megszzenesedve; megjegyzendő, hogy a szzenesedés nem tűztől származott, hanem rohadástól.

Ős Gyula eszerint a Fehér-Körös balpartján nem állott soha, a jobb parton azonban éppen a folyó mellett kezdődött és elhúzódott észak felé a vasút állomás háza felé és azon túl az ev. ref. temetője és zsidók temetőjeig, itt egy Körözs meder választotta el az ős Karkót, mely a „Neszürjhegy” – magaslat – helyén feküdt. Ezen a vonalon t.i. az „Aranyágban” és „Neszürjhegyen” talált Domonkos egy árpád-kori vaskardot, és több ős-magyar edény-cserepet, melyek összeállítva hasonlítanak a Sarkadi „Harmatszég” ős magyar edényeihez. A kelták korából is van e területről egy nagy edény a múzeumban.

A hagyomány szerint ezen a helyen lakott a Magyarok egyik Gyulája „Termetes” nevű és az egyik Karkó, akit „Bölcs” névvel neveztek. Biborban született Konstantinus ugyan Termetest „Tormutszésznak” Bölcsöt „Bulcsusznak” nevezi. Hogy Gyula és Karkó nevű telepek, később helységek, egymás mellett feküdtek, bizonyítja az, hogy Gyula városának egy Karkó nevű utcája még addig is fennállott, mikor Petráf basa elpusztította Gyulát.

Igy támogatja az Archaeologia a Földrajzot és Történelmet; azok az ócska cserepek egy-egy levelei annak a megíratlan könyvnek, melyet őseink a kardforgatás miatt nem értek rá megírni.

Gyula városa határában van még sok másnemű telep is, melyek Domonkos előtt ismereteseek, de amelyek fölkutatása, föllásása a fölfoghatatlan és jellemezhetetlen közöny miatt, mely a Múzeum ügye iránt úgy a megye, mint a város részéről megnyilvánult, abban az időben sem történhetett meg, amikor a napszám 60–70 krajczár volt.³²

1899-től 1913-ig 14 esztendőn keresztül a város környéke vizsgálatában, a talált telepekről való tárgyak gyűjtésében, azok tanulmányozása, osztályozása és elhelyezése tekintetében fáradozott Domonkos. 1902–1903-ban a laposalmi ásatás és az onnét szerzett tárgyak osztályozása, és a legtípusosabbak hogy úgy mondjam, unikumok leírása,³³ azután annak gondja, hogy hová helyezze el azokat, foglalta el az őrt. Nyáron a nyitási napokon tódult a nép meglátni azokat a tárgyakat, melyeket a nagyapjok nagyapjának a nagyapja előtt élt emberek használtak, csináltak, Kr.e. úgy 1500 évvel. Milyen erkölcsi hatása volt az őr előadásainak, kitünt abból, hogy sokan hálát mondtak az Istennek, hogy nem akkor éltek; belátták, hogy a mai koldus gazdagabb az akkori fejedelemnél, hogy nagyobb kényelemben él, mint akkor a törzsfő élhetett.

1903-ik évben nagy kár érte a Múzeumot. A Márczius 12-től 25-ig terjedő 12 napon keresztül a zord, havas, sáros időben a múzeum őr nem látogatta meg a Múzeumot. Márczius 25-én egy csabai tanító fölkereste a lakásán Domonkost és arra kérte, hogy mutassa meg neki a Múzeumot. A zord, havas esős időben is készséggel ment az őr kollegájával a félreeső Múzeumba. Mikor azonban az ajtót nyitni akarta a kulcs nem fordult a zárban, ekkor a kilincscsel próbálkozott s az nyílt, mert az ajtó nyitva volt, csakhogy kilincsre betéve. A belső ajtó, mely ugyancsak a külső ajtó kulcsával nyílt, szintén nyitva volt, de kilincsre betéve. Mintha a menykő csapott volna belém, úgy éreztem magamat. Rögtön tisztában voltam azzal, hogy valaki álkulccsal hatolt be a Múzeumba. Szemlét tartottam először a középső nagy teremben, de ott semmi rendetlenséget nem vettem észre, azután a könyvtár-teremben, ott sem volt semmi baj, a harmadik teremben azonban, ahol a „Lapos-halom” tárgyai voltak még akkor a februári ásatás után rendetlenül összehalmozva, és ahol kisdud üveg szekrényekben az emlékérmek voltak kiállítva és amelyek egy még Mogyoróssy által szerzett bolti pult tetejéhez voltak lesrőfolva, félig üresen, némelyik egész üresen tátogtak, felső üvegezett lapjok fölfeszítve. Összesen 62 érem hiányzott belőlök. József nádor 50 éves jubileumára vert három ezüst érem stb. hiányzott. Az Erkel Ferencz trofeumjaiból az egyik ezüst serlegnek a tetejét vitte el a betörő. Ezen a tetőn szép szobor mű volt. Néhány legelő bárány közt egy bokor aljában a pásztor tillinkót fűjt. – A rendőrségnél rögtön tettem jelentést, de hát még a mai napig csak nyomoz a rendőrség. A mai nap 1922 év feb. 3.

1904-ben az endrődi Mammuth lábszár kiásása és ezzel kapcsolatosan a tiszafüredi Mammuth fogak megszerzése, közben a Múzeumot látogatók ajándékai voltak soron.

---

³² A felsorolt régészeti lelőhelyek hitelesítésére nincs módunk; ez a megye (és a város) régészeti topográfiáját összeállító szakkutató feladata lesz. *Domonkos* megjegyzései mindenképp megérdemlik a figyelmet, még akkor is, ha esetenként nagyokat tévedett.

³³ *Domonkos* az Archaeológiai Értesítőben és a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben is beszámolt az ásatás eredményeiről: A Lopós-halom. AÉ. 1908. 55–78. 1.; A gyulavarsándi Lopóshalom tárgyairól. M. és K. Ért. VI. 19–25. 1.

A „Közművelődési Egyesület” vidéki tagjai nem kapva semmi ellenértéket tagsági díjaikért, zúgolódtak, a fizetést beszüntették. Az őr kérve kérte a titkárt, hogy hívasson össze választmányi- vagy közgyűlést, hogy azon tárgyalják meg a 17-ik évfolyamnál megakadt Értesítő folytatását s ha mást nem közlünk benne, mint a Laposhalom ásatásának történetét és tárgyainak rajzban is bemutatott leírását: akkor már egy kötetre való anyag mehet nyomtatás alá. A válasz azonban mindig az volt, hogy „nem lehet”. Az őr munkássága megbénított, munka-társ nem kerestetett, a netalán dolgozni kész új erőket nem szólította fel senki. A megyétől évenként folyósított összeg az amortizációs kölcsön törlesztésére fordított. Az egyleti tagoktól csippel-csuppall befizetett összegecskékből, meg a vallás és közoktatás ügyi kormánytól úgy 3–4 évben egyszer nyert pár száz koronából a könyvtár részére szakfolyóiratokat szerzett az őr; ezek voltak: az Archaeologiai Értesítő, a Numizmatikai Közlöny, az Ethnographia és Értesítője, a Természettudományi Közlöny. A szolga fizetése és az őrnek a nyitási napokon járó tiszteletdíja, némelyik évben a Múzeum épület javítása, meszeltetése, a termek kisuroztatása szintén az állami segélyből fedeztetett. Sokszor nem maradt az őr tiszteletdíjára és a szolga fizetésére, ilyenkor Dobay Ferencz előlegezte a szükséges összeget, a jövő évi bevétel terhére. Tudom azonban, *hogy sokszor elfedte a leszámolásnál a Közművelődési Egyesület pénztárából visszavenni az előlegeket.* Önzetlensége és nagylelkű pártfogása abban is nyilvánult, hogy az előfizetésből évenként összekerült folyóiratokat, melyek füzetekben jöttek a Múzeum birtokába, továbbá azokat a folyóiratokat, melyeket a Vasvármegyei Régész Egyesület, a Kárpát Egyesület, a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület, a Bács-bodrog megyei Egyesület ajándékképpen juttattak a Múzeumnak, évről-vére beköltette könyvkötő műhelyében; a Múzeum részére készült üvegszekrények árait azonnal fizette.

Szóval, az őr volt a Múzeum gyarapítója, fejlesztője, a pénztáros a főntartója, az egyik a test, a másik a lélek gondozója. Az őr mindennapi és iparos-iskolai tanító lévén nem ért rá szaktudományt, értve egyetemes szaktudományt más forrásból meríteni, mint a fönnebb említett folyóiratokból, azért 1903 telén a Karácsonyi szünidőben meglátogatta a Nemzeti Múzeumot és a Szekszárdi Múzeumot. Ezen tanulmány útjára kapott dr. Lukács Györgytől az 1899-ik évi állami segélyből a laposhalmi ásatásra föl nem használt maradvány összegből 30 forintot.

Az 1905-ik évben, mikor Dr. Lukács György a békésvármegyei főispánságból „Darabont minister” lett a vallás és közoktatásügyi ministériumban, kétszer is tett a múzeum őr fölterjesztést hozzá a Múzeum érdekében, de hát még választ sem kapott. Pedig ő volt az az utolsó főispán, aki a Múzeum sorsát tökéletesen ismerte, és akkor, mert a hatalom a kezében volt, első rangú intézetté emelhetné volna. Le veszem azonban a kalapot előtte mégis, mert létesítette a 10 tanerős állami elemi iskolát Gyulán az oláh-város szegletén, hogy az Oláh-iskolát háttérbe szorítsa. A felekezetek azonban mindent elkövetnek, hogy onnan a tanulókat elhalászszák.

1907-ben már az akkori főispán, a csabai születésű Fábri Sándor tudva, látva a Közművelődési Egyesület haldokló állapotát, illetve végelgyengülésben történt kimúlását, elnök hiányában és az 1901-ben választott alelnök halála után, mint egyik legidősebb választmányi tag egy szükségszerű közgyűlést hívott össze, a Gyulán még élő tagokat értesítve arról. Szándéka volt az egyesület feloszlását kimondó határozat kierőszakolása, ez azonban nem sikerült, mert a gyűlésen megjelent 8–10 tag gazda nélkül – habár

csak névleges gazda is – hagyni a Múzeumot és a Nyilvános Könyvtárat nem akarta, és egyöntetűen az Egyesület létezését szükségesnek ismerve, azt fönntartani határozták. A fönntartás természetesen csak a névben kulminált. A fölosztás következményétől félt mindenki. Új életet is próbált a gyűlés az Egyesületbe oltani, még pedig úgy, hogy a róm. kath. főgymnásium tanári karából kettőt a tisztviselők sorába választott. A tisztviselői kar így létesült:

Elnök: Dr. Fábri Sándor, főispán.

Alelnök: Kohn Dávid, lapszerkesztő.

Titkárok: Korponai István, petrinus pap, főgymnásiumi tanár, Dr. Nuszbeck Sándor, törv. sz. aljegyző.

Pénztárnok: Dobay Ferencz, könyvkereskedő, nyomda-tulajdonos.

Ügyész: Hoffmann Mihály

Jegyző: Mutschenbacher Gyula, petrinus pap, főgymnásiumi tanár

Múzeum igazgató: Domonkos János, volt múzeum őr, népiskolai tanító.

Múzeumőr: Gróh Béla, főgymnásiumi tanár

Ennek a gyűlésnek jegyzőkönyvét vezette Korponai István.

A megválasztott tisztikarból azonban csak Dobay Ferencz és Domonkos János teljesítettek szolgálatot; Kohn Dávid, mint alelnök, képviselte az Egyesületet néhányszor kifelé, mikor arra épen elkerülhetetlen szükség volt. A többiek soha nem gondoltak tisztségökkel, sem a Múzeumnak, sem a Nyilvános Könyvtárnak feléje sem néztek.

Az 1908-ik évben Kolozsvárt két hetes tanfolyamot engedélyezett és segélyezett a Közoktatási Ministerium a muzeális tudományok elsajátíthatása végett a vidéki múzeumok kezelőinek, őröknek számára. A tanfolyam tartott július 15-től 31-ig. A Békésvármegyei Múzeum őre nem volt ugyan az államtól segélyezett közt, de azért szintén részt vett a tanfolyamon, a Közművelődési Egylet pénztárából kapott 25 frtot.³⁴ E tanfolyamon az Archaeológiának minden ágából nyert alapos oktatást, melynek következménye képen a tárlókat újra rendezte. Az 1898-ban készült elhelyezési leltár ekkor is megváltozott, az akkor egymás mellé került tárgyak némelyike most más szekrénybe vándorolt.

1912-ben Unghvárról egyik nagyon régi tanítványától, aki építész mester lett, 4 fából készült szobrot kapott az őr a Muzeumban való elhelyezés végett. Az ajándékozó neve Danczka Gergely, a szobrokat *Fekete-Ardóban* a sírbolt mellé készült üregben bealazva találta, ahová a Perényi Imre-féle kath. üldözés alkalmával kerültek. Az egyik szobor Szt. István királyt, másik Szt. Imre herceget ábrázolja, ezek a „Barokk” korból valók, egészen bearanyozva; a másik kettő kisebb, az egyik Szt. Gellért püspököt, a másik Boldog Bélát Szt. Gellért vértanú társát ábrázolja.³⁵ Ez a két szobor a „Renaiss-

---

³⁴ Ez a tanfolyam lendületet adott *Domonkos*nak. Nagy vehemenciával ostorozza a „dilettánsok ásatásait” (Dilettánsok ásatásai. Nemzeti Kultúra, II. Gyula, 1912. 115. skk. 1.), emellett azonban néhány konstruktívabb gondolatot is megfogalmaz, különösen „Az archaeológia Békés vármegyében” c. cikkében, mely 1908-ban brosúraként jelent meg. (Lelőhelye: Erkel Ferenc Múzeum Adattára. – Az első lap felzetén a kiadó: „Békésvármegyei Közművelődési Egylet”, a hátsó lap belső oldalán a nyomda jelzése: „Dobay János, Gyula”. Mérete 101x152 mm, terjedelme 12 p.)

³⁵ A négy szobor – csodálatos módon átvészelte a háború viharait – ma is a gyulai múzeum gyűjteményében található.

sance” végéről való. A talált szobrok 5-ike, egy térdelő angyal, a Nemzeti Múzeumba került. Mihalik József megszerette.

1909-ben az őr, mint tanító nyugdíjba ment 44 évi szolgálat után. Nyugdíja azonban a tisztességes ellátást – lakás hiányában – nem biztosította neki és feleségének. Kénytelen volt ügyvédi irodában keresni foglalkozását és jövedelmi pótlékot, majd 1910-ben a városi árvaszéknél díjnoki minőségben volt alkalmazva. Jellemző, hogy egy vasárnapi napon, mikor t.i. a múzeumot nyitni szokta, azt a megbízást kapta a polgármestertől, hogy a város-házán a kisdedeket oltó városi orvos mellett vezesse az oltási lajstromot és állítsa ki az oltási bizonyítványokat, ezt a megbízást másra kérte átruházni de a polgármester ama goromba parancsára: „Minden díjnok eleget tett ebbeli kötelességének, most Önön van a sor, azt teljesítenie kell, nem egyezem bele semmiféle helyettesítésbe, és így a Múzeum nyitása elmarad” azt felelte: „*A múzeumnál vállalt kötelességem előbbi időből való és ott engem senki sem tud helyettesíteni, míg a polgármester úr által parancsolt dolgot az alkalmazott fiatal díjokok bármelyike elvállalja napi díjám felajánlásért, azért tehát a múzeum nyitása nem marad el.*” Erre természetesen a polgármester azonnal elkergetett, pedig nem csak díjnok voltam, hanem az árvatár kezelője, iratok kiosztója, végzések leírója és kiadó; szóval egy rendes tisztviselő munkáját végeztem.³⁶

1914-ben a Gyulai Szeretetházban családfői állásra kaptam megbízást. A Szeretetház fiatalokú fiúk javítóintézete. Itt a gondnok halála miatt, majd a másik fiatal családfőnek mint katonának bevonulása miatt, egyedül maradtam, mint gondnok, igazgató, családfő és tanító 15 hónapig. A Szeretetház a városon kívül fekszik 9 kilométer távolságban, de a Múzeumot minden vasárnap és ünnepen kinyitottam.

1915-ben a Szeretetházról megválva ismét városi lakos lettem, ekkor pedig a „Pénzügyi Felügyelőségnek számvevői osztályában” kaptam mint díjnok foglalkozást. Itt működtem 1918 évi április hó 15-ikéig. Összefoglalva ügyvéd melletti árvaszéki, szeretetházi és pénzügyi alkalmaztatásom időit, azok 9 évet tesznek; e 9 év alatt csupán vasárnap és ünnepnapokon értem rá a Múzeummal törődni és benne foglalatzkodni. Fő teendőmet a tárgyak magyarázata közben fölmerült tudományos előadások képezték. A látogató közönséget olyan dolgokban akartam képezni, melyekről az elemi iskolában mit sem hallhatott. Beszéltem tehát a *föld forradalmairól*, az akkor élt állatokról, a kövületek létesüléséről, az emberi táplálkozásról és a táplálék testté változásáról. Ezen előadással egy megrögzött alkoholistát gyógyítottam meg, illetve ragadtam ki szenvedélyének karjaiból, aki most is él és valahányszor találkozik velem, utca hallatára hálálkodik.³⁷

³⁶ Domonkos a kéziratához mellékelte frásos kérelmét és a polgármestertől kapott ominózus választ. A polgármesteri utasítás jól jellemzi a múzeum megftélése körüli tájékozatlanságot: „A díjokok sorrendben és kivétel nélkül be voltak rendelve szolgálattételre s így a többiek jogsérelme nélkül kivételt nem tehetek annál kevésbé, mert más esetben sem adtam felmentést. Lehet, hogy elfogják végezni a munkát 3 óráig, ez esetben délutánja szabad, – ellenkező esetben azonban elmarad a múzeum, mert a meghagyásnak eleget kell tenni.”

³⁷ Ezeknek az ismeretterjesztő előadásoknak egy kedves emlékét őrzi a „Vendégekönyv” (v.ö.: 21. sz. jegyzet). Gyakorlatlan kéz jegyezte be: „Géczi István 1912 évi augusztus ho 4 Domokos Janost szives kalauzássért (sic!) áldja meg az Isten.”

Beszéltem földrajzi dolgokról, a hegyekről, tengerekről, szigetekről, a hajózásról, a gőzgépekről; beszéltem a történelemből a keresztes-háborúkról, a 30 éves háborúról, a Rákóczy féle szabadságharczról és az 1848–1849-ik évi önvédelmi harcról; Napóleon kora háborúiról, Mária Terézia alatti 7 éves háborúról. Bemutattam az ipari szakoktatásra készült „Minta-Lapokat”. Ezen előadásokra a múzeum ama tárgyai adtak alkalmat, melyek e korokból valók s amelyek a látogatók egyik-másik csoportjának figyelmét lekötötték, tudás-vágyát felkeltették.

A tárgyak e 9 év alatt is gyűltek és szaporították a számot. A „Békésben” mindig nyugtáztam az adományokat.

1908-ban meghalt Marjai Szabó István az alatt míg a Kolozsvári archaeologiai tanfolyamon valék. Hagyatékában maradt a Laposhalom tárgyaiból sok kis edény és sok nagy. Özvegye megvétel végett följánlotta a múzeumnak. Pénze a Közművelődési Egyesületnek nem volt. A múzeum ör levélben folyamodott Wenckheim Krisztina grófnőhöz segélyért, illetve 200 koronáért, mint amennyit az özvegy kért a tárgyakért. A segély kérését megkönnyítette az, hogy hivatkozhattam arra, hogy a múzeum támogatása mellett, egy 5 gyermekes özvegyen segít a grófnő kegyes adományával. A jótékonyaság angyala harmadnapra levelem kezelése után már kezemhez juttatta posta útján a 200 koronát s így azon megvettem a gyűjteményt. Érdekes ezen gyűjtemény tíz nagy edényének lelési körülménye. Sajnos! azonban hogy a 20 edény közül csak 6 jutott a Múzeumba, 4 elkallódott. A Lapos-halom sánczának külső oldalában, a délnyugati oldalon földforgatással foglalkozott egy gyula-Varsándi oláh ember, a föld tulajdonosa. Egyszer csak megcsördül az ásója valamiben – az egyik nagy edényben, – Marjai éppen akkor ásatott nem messzire a csabai múzeumnak, az ember elszaladt hozzá és hívta megnézni, vajjon mi van az ásója végén. Marjai azután óvatosan ásatta meg a helyet és talált egy négy szögletű gödröt, melyben cserép-edények voltak finom futó-homok közé lesúlyesztve úgy, hogy a homok nem csak az edények közeit töltötte ki, hanem az edények belseit is. Világosan látszott tehát, hogy az edények tulajdonosának menekülni kellett az ellenség elől és hogy becses edényei az ellenség kezébe ne jussanak, gödröt ásott s abba bizonyosan ama reménnyel temette azokat, hogy visszatérésekor ismét használhassa. Ügyességre és tapasztaltságra vall az, hogy az üreget finom homokkal úgy töltötte ki, miszerint az edények üre is azzal volt tele. Tudta, hogy a minden oldalról egyformán ható nyomás megvédi az edényeket a széthasadástól, a széteséstől. Szegénynek azonban a reménye nem teljesült; nem jött többé vissza lakóhelyére, nem ásta ki a kedves talán saját-kezüleg készült edényeket.

3400 év mulva találta fel olyan ember, aki nagyot bámult az edényeken, de volt gazdájok tragikus sorsát bizonyosan föl sem tudta fogni. Neki és nem nagyon régi őseinek csak letelepedni kellett és a jó magyar földet földurnia, hogy kalács-szerű fehér kenyérhez és hozzá izletes borhoz jussanak. Istenem! minő hálátlan nép az oláh! A Marjai gyűjteményének ez a hat edénye sok oldalú körülményét magyarázza annak a távoli időnek, melybe visszaröplülni elfárad a gondolat.

Az 1908-ik év eszerint jelentős év lett a múzeum történetében, az által, hogy az ör az archaeologiai tanfolyamon vett részt, látta a gyula-fehérvári katedrálisnak az eredetivé való vissza építését, a római házak, fürdők alap maradványait a vár alatti ásatás eredményeül.

Az 1908-ban meghalt Marjai Szabó Istvánnak régi cserép edényeivel, melyek hagyatékában maradtak, Wenckheim Krisztina grófnő nagylelkűsége folytán, megnövekedett a Múzeum. Végre 1908-ban vitték el a Múzeumból az alapító, id. Mogyoróssy János könyvtárát az újonépült gymnasium két termébe, a nyilvános könyvtár számára, mely esemény alkalmul szolgált arra, hogy az ő szak-könyvtárt létesítsen a Múzeumban.

A Marjai-féle gyűjtemény és az év folyamán nyert és szerzett tárgyak számára ismét kellett egy pár üveg-szekrény, melyekbe az 1909-év márczius havában el is helyeződtek. Az alatt a 10 év alatt, mely az 1898-tól 1908-ig lefolyt az ő megszerzte a gyulai mester-czéhek statutumait és a czéh-ládák közül a szabó-czéh, kovács-czéh, kerékgyártó-czéh, asztalos-czéh és kötélgyártó-czéh ládait tartalmukkal együtt. Feldolgozni azonban a – kenyérkereset miatt – nem tudta.

1909 január havában a gyulai téli nagy vásárra lejöttek Budapestről a Néprajzi Múzeum megbízásából Bátky és Györfy, kik Domonkos kalauzolása és az ő segítségével a vásárban ügyelgő asszonyok pruszlikját vagy bekecsét, a férfiak nagy bundáját, melyek színes szíronnyal, vagy színes gyapjú fonállal, vagy selyemmel voltak ki varrva, megvették, vagy kicserélték az országos Ethnographiai múzeum számára. A legelső megszerzett kis, asszony-bekecs, melyet Domonkos egy csabai asszonytól vásárolt meg úgy, hogy cserébe vett egy másikat és néhány forintot még rá is fizetett, fehér selyem fonállal van kivarrva és oly szép, hogy a Néprajzi múzeum legeslegszebbik darabja.³⁸

1909-ik évben kezdte a múzeum őt gyűjteni a Múzeum szakkönyvtárát, melynek tartalmát már előbb a 120-ik (?) lapon megismerttettem. Az 1908 évi Archaeologiai tanfolyamon szerzett ismeretek eredményeül az őt *korszerint ismét rendezte a múzeumi tárgyakat*, úgy, hogy a Mogyoróssy-féle gyűjtemény össze-vegyült az újonnan Domonkos által szerzettekkel, vagy az ő örökösége alatt adományozottakkal.

Az 1910-ik év, mint a Ferencz József alatti utolsó ország-gyűlés képviselőinek megválasztási éve, semmi más nyomot nem hagyott a Múzeum történelmében, mint a superlativusba emelkedett közönyt, melyet iránta tanúsított az újon megválasztott képviselő, Dr. Lukács György és az a választó közönség, mely a darabont kultusz ministert bizalmával ajándékozta meg. Hej! pedig a Múzeum ablakai alatt esküdött lankadatlan küzdelmet az ország és különösen Gyula kultúrája fölvirágoztatásáért.

Történt mégis valami, amit meg említeni kötelességem. Öreg ember lévén számoltam arra, hogy kire hagyom a Múzeumot, ha meg találom halni? Az Isten vezetett hozzám egy fiatal gyereket, névszerint ifj. Gulyás Jánost, aki akkor a gyulai Gymnásium 6-ik osztályát végezte. Apja id. Gulyás János, a gyulai ev. ref. hitközség rektor-tanítója volt. Ez a gyerek egy augusztusi vasárnap délutánján végighallgatta a Lapos-halom tárgyairól és e tárgyakat birtokolt lakóiról való előadásomat s egy hét múlva az egész előadást leírva bemutatta nekem s mikor örömben össze-vissza csókoltam, lelkesülten kijelentette, hogy ő múzeumkezelő, múzeum őt akar lenni. Elmondotta, hogy már

³⁸ A Néprajzi Múzeum vezető munkatársainak ez az akciója logikusan végiggondolt gyűjteménygyarapítási koncepció része volt: az ország különböző pontjain a vásári sokadalmakat felkeresve remélték felderíthetni a díszes és értékes bundákat és szűröket. L. erről: *Szilágyi Miklós*: Györfy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. Ethn. XCV. (1984) 577–593. 1.

mint kis fiú sok régi cserép-edény darabot és vas-kard darabokat szedett és gyűjtött össze nagyapja tanyaháza közelében a Fekete-Körözs partján. Elmondta, hogy hat évvel ezelőtt, mikor az akkori gymnasiumi igazgató és én a gymnázistákat gyalog kiveztük a lapos-halomhoz és ott tartottam egy előadást a kőkor és bronzkor össze-ölelkezése idejéből, ő az előadás után elcsatangolt a halmon és *45 típusú edény-fület gyűjtött*, melyek az 1902–1903-évi ásatáskor észrevétlen a felszínen maradtak. Elmondotta, hogy apja iskolájában a gyermekek között tanulmány tárgyává tette azok játékeit, tanulmányát leírta és az Ethnographiai értesítő számára beküldötte. Ez a tanulmány meg is jelent, nem tudom, melyik évfolyamban.³⁹

Ifj. Gulyás János, aki eladdig nagyon gyöngye tanuló volt, ettől az időtől fogva a gymnasium egyik legszorgalmasabb tanulója lett, amennyiben a számtan és mértan átismétlése következtében, meg a ragos és ragtalan nyelvek közötti különbség fölismerése után képzettségében eddig nélkülözött alapot nyert, a 7-ik és 8-ik osztály elvégzése s az érettségi vizsgálat letétele után a Kolozsvári egyetem látogatója lett. Ott az egyetemi könyvtár rendezését bízták rá s ő azt oly szakavatottsággal és szorgalommal végezte, hogy a régészeti osztályban díjnoki fizetéssel segéd örnek alkalmazta Posta Béla, akinek kedvence lett.

1913-ban vezér katalogust tervezett a muzeum ör, ő maga azonban a városi árvaszéknél díjnokoskodva nem ért rá megkezdeni a munkát. Ifj. Gulyás János vállalkozott a tárgyak összeszámítására, és a tárlókban a régi Mogyoróssy által már netalán számokkal ellátottak új számmal való megjelölésére és az 1898 óta szerettek megszámozására. Ily módon jött létre egy új helyrajzi napló, melyben minden tárgy föl van véve, de megszámozva a szekrényekben nem mind.⁴⁰

Ugyancsak az 1913-ik évben a kormány megbízásából a békésmegyei fazekasokat *a méregtelen mázak készítése és alkalmazására megtanítani* kiküldöttként megjelent Gyulán Farkasházi Fischer Vilmos,⁴¹ ki a nyár folyama alatt két tanfolyamot tartott és nemcsak az új mázak készítésében nyújtott oktatást, hanem a muzeum-ör bevonásával *a magyaros alak és ékítő-stylus alkalmazásában* egész művészekké képezett néhány fiatal segédet és mestert. Pompás használati edények és dísz-vázák, valamint majolikát megszügyenítő kályha-csempék gyűjteménye hirdeti a Múzeumban a tanfolyamok sikerét, Farkasházi szakértelmét, odaadó buzgalmát, leereszkedő tanítási modorát és a fazekasipar föllendítésére sietett hazafiságát. Az 1920-ban elhalt mester emléke meg van örökítve e gyűjtemény által. Mózes vallású ember volt, de jó Magyar, amilyet sokat adjon nekünk a Magyarok Istene!

1913-ban a „Közművelődési Egyesület” tagjai közül csak 4 fizette már az évi 2 frt tagsági díjat. Megörökítem neveiket, megérdemlik. 1. Grócz Béla nagyváradi prépost kanonok, 2. Dr. Karácsonyi János fölszentelt címzetes püspök, nagyváradi kanonok.

³⁹ *Gulyás János* néprajzi cikkei: Nyerésre, buffra (Gyermekjátékok Gyulán). Ethn. XXIII. (1912) 348–351. 1.; Sárkányozás Gyulán. Népr. Ért. XIV. (1913) 258–288. 1.; Húsvéti népszokások Gyulán. Nemzeti Kultúra, IV. Gyula, 1914. 160–168. 1.

⁴⁰ Ez a „helyrajzi napló” sem maradt fenn.

⁴¹ A fentebb idézett „Vendégkönyv” tanúsága szerint Farkasházi Fischer Vilmos 1913. aug. 28-án látogatta meg a múzeumot.

Akadémiai tag, ismert történet író, 3. Zelinka János endrődi plébános és esperes. Mikor Endrőd és Szarvas között a Mammuth lábszárat ásatta a múzeum őr, egész város intelligentiáját össze verbuválta és kivitte az ásás helyére, óriási melegben gyalog. Isten éltesse! 4-ik Berényi Ármin, gyulai ügyvéd, mőzes vallású magyar, Mezőberényben apja házánál egy vakablakba volt befalazva Petőfy Sándornak az a pisztolya, melyet 1849-ben ott hagyott. Akkor a ház Orlai Petrics Soma festő apjának a háza volt s Petőfy mint jó barátjánál töltött ott egy pár napot, mikor Erdélybe utazott Bem táborába s ahonnét többé vissza nem jött.

Ez a négy tag kérés nélkül mindig befizette az egyesületi díjat, de hát 8 forintból, 16 koronából – nem lehet egy kultúr intézményt föntartani. Restaurálni az Egyesületet nem akarta senki Domonkoson kívül. Számtalanszor előterjesztette Kohn Dávidnak, hogy a sajtóban, melynek akkor ő volt a mindhatója a Békés című lap szerkesztése révén, intézzen fölhívást az Egyesület restaurálása érdekében, nem tette. Ha Domonkos meg is írta a felhívást, nem közölte a Békésben. Egy alkalommal írott körözüvényt hordott hivatalról-hivatalra a főnökök elé, melyben azt a vakmerőséget indítványozta, hogy mindenállami megyei és községi hivatalnok fizessen minden hó 1-én, mikor a fizetését kapja, a Közművelődési Egyesület számára 4, mond: négy krajczárt, a pénzügyi felügyelő egyenesen ki is jelentette, hogy *nem engedi meg hivatalnokait „megterhelni”* ilyen kötelezettségekkel. Az az ember mondotta ezt, aki állásának tekintélyével visszaélt, mert a Körözs-Tarcsa, Körözs-Ladány, Füzesgyarmat, Mező-Berény határaitban talált régiségek hozzá való juttatását a jegyzőknek majdnem parancsban hagyta meg, s aki így számtalan bronz, ezüst és arany pénzekhez és tárgyakhoz jutott. Úgy négy szem közt tiltakoztam is eljárása ellen, mert mint a megyei Múzeum őrre a megyében talált minden tárgyhöz igényt tarthattam. De mivel engem a koldus módon dotált néptanítót senki sem támogatótt a megye legnagyobb ura ellenében: még az ő igazgatása alatt álló megyei számvevősnél betöltött díjnoki állásomtól is megfosztott. Alkalmul szolgált neki az, hogy rendkívül szép pénzgyűjteményét nem rendeztem korszerint és hogy néhány, erősen megrozsdásodott római bronz pénzt nem tisztítottam meg nagy-Karácsony két napján, amikor hivatal nem volt. Mindkét dolog hónapokig tartó munka volt volna abban az időben, mikor hivatal után háztartásom részére kelle dolgoznom. Ilyen körülmények között elkeseredve egy memorandumot adtam be a megyéhez, melynek függelékében kértem a megyét, hogy a már csak névleg létező – de a valóságban nem levő – Közművelődési Egyesülettől vegye át a Múzeumot és legyen annak gondviselője.

Berényi Ármin ügyvéd, megyei képviselő felszólalása következtében az 1913 évi májusi közgyűlésen kimondta a megye, hogy átvette a Múzeumot. Ezen ténykedéséről azonban jegyzőkönyvileg engem értesíteni nem tartotta sem szükségesnek, sem méltányosnak. A múzeum ügyét ad acta tették. Maradt minden a régiben. Domonkos gyűjtötte a tárgyakat, nyitotta a Múzeumot, tartotta a magyarázatokat, tanította, oktatta a látogató közönséget; tanult, buvárkodott, bújta a szakkönyveket; Dobay Ferenc fizette az előfizetéseket, beköttette az évenként összegyűlt füzeteket, megcsináltatta az úri tenniszező lányok és urak által betört ablakokat, némely évben megmeszeltette az épületet és egyszer az ellopott esőcsatornát, tovább a megromlott tetőzetet megcsináltatta, egy szóval viselte a gazdai szerepet sok anyagi áldozattal.

Az 1913-ik év ezek szerint forduló pontot jelez a „Békésvármegyei Múzeum” történetében. Történt ugyanis ez év alatt:

1-ször az, hogy ifj. Gulyás Jánossal új helyrajzi catalogust készített az őr;

2-szor, a múzeum pénzgyűjteménye újra rendeződött s az újkori pénzek egy külön szekrényben állítottak ki.

3-szor, a fazekas-mázak készítése és az edények formálása, valamint a magyaros stílus festésének elsajátítása végett rendezett két tanfolyamon a múzeum őr bevonásával készült edények redamirozására szolgáló gyűjtemény megszerzése.

4-szer, a „Békésvármegyei Közművelődési Egyesület” megszűnése a megye által kimondatott s a Múzeum tulajdonosa a megye lett, gondozni azonban a „Közművelődési Egyesület” pénztárnoka: Dobay Ferencz és az őr: Domonkos János gondozták az Egyesület csekély tőkéje maradványából és az esetleges állami segítyből.

Az 1914-ik év január 15-én a Gyulai Szeretetházban – fiúk javító intézetében – családfői állást foglalt el Domonkos, és ott volt 1915 év április 25-ig; ez alatt a 15 hónap alatt is bejárt a Múzeumba nyáron tanítani. Minden ünnep és vasárnapon nyitotta azt. A tárgyakat folyton gyűjtötte. 1915 év március havában a Fehér-Körözből a Szeretetház egyik növendéke előttem egy ökölnél valamivel nagyobb *láva darabot* fogott ki, mely mint a hab úszott a víz tetején. Durva horzsakőhöz hasonlít, amennyiben likacsai olyan nagyok, mint a czők által felfűjt kenyér bélében amilyenek vannak. *Tagadhatatlan bizonyítéka annak, hogy a Bihari hegyek valamelyike hajdanta tüzhányó volt.* Már néhány évvel ezelőtt egy asztalos segéd, Gidon nevű, hozott egy ilyen darab lávát, melyet halászás közben fogott ki a Fehér Körözből, de nem hittem el, azt gondoltam, hogy asztalos segéd és olyan durva horzsa-követ vett valahol, amelyet nem használhat és így jött arra a gondolatra, hogy a múzeumnak adja. Mivel azonban a szemem előtt kifogott darabbal egyenlő anyagú, el kellett hinnem igazságát Gidon úrnak is. Mindkét darab ott van a Múzeumban, és a Göndöcs által Pompejiből hozott egyik láva darabkával egyeznek: bizonyíthatom, hogy nem mésztuffok valamely barlangból, hanem *láva-darabok*. Ennyit a bihari hegyek geologiai viszonyaira nézve bizonyít a gyulai múzeum.

A fazekas ipari művek csak 1915-ben kaptak üvegszekrényt s így némely archaeologiai tárgy ismét átvándorolt más szekrénybe, amelyek t.i. útban voltak.

1914-ben ősszel a gymnasium épületéből a „Nyilvános Könyvtár” könyvei mind vissza hozattak a Múzeum egyik kisebb termébe s ott voltak 1921 évi március hó közepéig, mint már említém.

1915-ben visszaköltözött az őr Gyulára a Szeretetházból, de tervét, hogy útmutató catalogust, múzeumi vezetőt csináljon, ismét nem volt ideje, amennyiben a pénzügyigazgatóságnál a számvevői osztályban kapott hivatalt. Váltig kérte az alispánt, hogy alkalmazza díjnoki állásban a megyénél, hiszen, mint a „Békésvármegyei Múzeum” őrre úgylis megyei alkalmazott és díjnoki minőségben délelőtt dolgozik a levéltárban, délután a Múzeumban, azonban minden esengése hasztalan volt, mert válaszul azt nyerte: „Nincs rá fedezetem, tehát nem alkalmazhatom.”

Végképpen elkeseredve csak arra kérte az Úristent, hogy adjon neki egészséget és erőt arra, hogy a múzeumi magyarázó vezetőt megkésztíthesse és így öregségében élete végcélját elérve elmondhassa: „Most békességben bocsátod el Uram a Te szolgálodat!”

1915-ben a Múzeum nyitásán és tárgyainak magyarázásán kívül csak az történt, hogy a „Nyilvános Könyvtár” a Gymnasium épületéből az előző évben a Múzeumba szállított és abban a kisebbik teremben halmoztatott össze, amelyben a laposhalmi ásatás tárgyai vannak és így azok mindaddig, míg 1921-ben a könyvtár vissza nem vitetett, a látogató közönségnek megmutathatók nem voltak.

A múzeum őr az alelnököt, Kohn Dávidot, folyton kérte, hogy a honvéd főparancsnokot, Nagy Arturt, szólítsa föl arra, hogy háborús emlék-tárgyakkal gazdagítsa a Múzeumot, de Kohn azt válaszolta folyton: „Miért zaklatnók az öreg ezredest, hiszen a kormány megígérte, hogy a háború bevégezése után mindennemű háborús tárggyal megtömi a múzeumokat.” Így aztán csak az önként adományozott tárgyakkal bővült a múzeum gyűjteménye.

1916-ban a Múzeum egész nyáron nyitva volt vasárnapokon és a kath. ünnepeken. Ekkor az itt állomásozó cseh-zászlóalj számos közlegénye és tisztje látogatta meg a Múzeumot. Julius hó valamelyik vasárnapján egy cseh főhadnagy, ki czivilben a prágai nemzeti színház korhű öltözékeinek őre volt, amint a Mammuth csontokat, fogakat és agyarakat megnézte, azt mondotta, hogy ezek az őcsontok oly becsesek, hogy magok megérdemelnének egy külön épületet, mint amelyben elhelyezve vannak. Ez a sok érdemrenddel bíró katona ember mondotta azt is a háborúról való beszélgetésünk közben: „Vir – t.i. a csehek – kämpfen, bluten und sterben, aber varum?” ekkor szalutált és elment. Nem kell elfeledni, hogy az osztrák császár által dédelgetett nemzet katonája mondta ezt!⁴²

Az 1916-ik év gyászt hozott a Múzeumra. Ifj. Gulyás János, Domonkos János őr neveltje és kiszemelt utódja, mint a közös hadsereg 101-ik ezredének zászlósa, Gallicziában tifuszba esett és Lembergben meghalt. Melegebb hangú necrologot nem kapott még olyan fiatal gyerek, mint ő, a „Dolgozatok”-ban Posta Bélától.

A nap alig bújt föl a látáshatár peremén, de az erős és terepélyes fenyő már árnyékot vetett. Zöld levelek között virágoznak sírján piros és fehér virágok! A magyar kultúra vesztett benne legtöbbet.

Páratlan katona-tanító volt. 1915 évi májustól 1916 évi májusig 4, mondd négy menet-századot képezett ki Békés-Csabán, oly sikerrel, hogy főlebbvalói bámulták. A 4-ik század kiképzésének bemutatásán megjelent az ezredese is – bizonyosan egy magyarfaló morva vagy német – és a gyakorlatok bevégezése után elismerését fejezte ki, de egyúttal azt kérdezte tőle: „Hol tanulta, zászlós, azt a módszert, melylyel ezeket a különböző nemzetiségű embereket olyan sikeresen tudta katonákká képezni?!” Mire szegény Gyulás magyaros őszinteséggel azt válaszolta: „Jelentem alássan ezredes urnak, „nem katonáéknál!” Ez a válasz volt a veszte. Rögtön a harcztérre küldötte az ezredes az általa kiképzett századdal.

Magyar intelligencia! mennyit szenvedtél te az osztrák szoldateszkától!! Adat a magyar nemzet szenvedéséhez.

1917-ben egy Mózes vallású ifjú, ki katonáéknál főhadnagy volt s a bombák, gránátok, kézi-gránátok, röppentyűk, jelzőtüzek stb. készítésének helyén működött, mint

---

⁴² A cseh főhadnagy a „Vendégekönyv” szerint 1915. július 15-én kereste fel a múzeumot.

szakértő, sok kézigránátot, a hadviselő nemzetek mindenikétől egy-egyét, jelző-tüzeket, világító-röppentyűket, egy repülőgépről ledobni szokott bombát, egy német vas-sisakot, villanyáramos drót-sövény vágó-ollót sok töltényt ajándékozott a múzeumnak, de mivel ezek legtöbbször ekrazittal volt megöltve, s bár a gyutacsok ki voltak belőlök szedve: a múzeum őr nem merte megtartani, hanem az akkor itt állomásozó népfőlkelői század parancsnokának átadta. Csupán a repülő-bombát tartotta meg, mert abból az ekrazit ki volt szedve. Nyáron ez évben is nyitotta az őr a muzeumot, és szokás szerint magyarázta tárgyait.

1917-ben még az történt, hogy a múzeum szolgálja Pántye János, becsületes oláhember, ki nevét Petőfi-re változtatta, a havi fizetését, melyet csak nyáron kapott, keveselte és 1898-tól hűséggel betöltött – mint ő mondta – hivatalát ott hagyta. Ez időtől kezdve maga a múzeum őr törölgette az üvegszekrényeket és tárgyakat, csak 1 hónapokig seprerte ki napszámos-aszszonnyal. Nem volt t.i. fedezet rá, de, ha volt volna is, nem merte az őr a magános takarítást senkire sem bízni.

1918-ban bár szolga nem volt s a takarítás a Muzeumban a minimális szükségletre szorítkozott, egész nyaratszaka nyitva volt. A múzeum őr egy maga vigyázott a tárgyakra is és magyarázott is. Isten olyan egészséggel áldotta meg, hogy órák hosszaiig le sem ült, hanem folyton járt-kelt és mutogatott meg tanított, oktatott. Ez évben a Mansardtető alatt egy gerenda megrohadt és a nagyterem nyugati oldalának közepe emiatt esővizet kapott és úgy megnedvesedett, hogy a párkány körül-belül 12 lábnyi hosszúságban le akart szakadni. Dobay Ferencz úgy a tetőt, mint a párkányt megjavíttatta és a rossz gerenda helyett újat építtetett be. Ez építkezés költsége már 900 koránt tett. Honnét vette rá Dobay a pénzt? Titok az őr előtt.

1919 – gyász esztendő. Egyetlen egyszer volt nyitva benne a Muzeum, t.i. Husvét első napján.⁴³ Azután jöttek a kedves bocskoros oláhok, rongyosan, mezit-láb, alsónadrágban, ezek előtt nem lehetett semmit nyiltan tartani, egyszerűen ellopták.

Csodálatos véletlen, hogy a Múzeumot sem föl nem nyitatták, sem be nem törték. A prefektus, Márkus Mihály, gyulai születésű ügyvéd, bizonyosan adott ki titkokban tilalmat a csorda-vezetőknek, hogy a Múzeumot ne bántsák. Lehet, hogy Domonkos iránti tiszteletből is tette a tilalmat, mert ez az apjával, Márkus János gör. kel. tanítóval, jó barátságban élt, t.i. együtt dinnyészkedtek nyáron vagy 25 évig. Szorongó szívvel vizsgálgattam naponkint, ha nem hatoltak-e be, de hát nem tették. A város kapitányi hivatalának főnöke, Miskuczsa Illés, tanítványa volt az elemi iskola 3-ik osztályában Domonkosnak. Ez egyszer célzott arra, mikor az utcán találkozott vele, hogy nem félti-e az ócska cserepeket – így mondta, nem ejtette ki a Múzeum nevet – s mikor azt válaszolta neki, nem lehet azokban kávéét szervírozni, nevetve ment tovább. Ez a két körülmény mentette meg bizonyosan a Múzeumot a kifosztástól. Tehát itt is az őr személye volt a villámhárító. – Az nem igaz, hogy Kohnt felszólította volna Márkus arra, miszerint jelenjen meg Nagyszebenben referálni a Múzeumról; nem igaz azért, mert Márkus tudta azt, hogy nem az alelnöke a volt Közművelődési Egyesületnek, ha-

⁴³ *Domonkos* – érthetően – elhallgatta, hogy a proletárdiktatúra idején beadvánnyal fordult a városi direktóriumhoz, javasolván, hogy a város vegye át a gazdátlan múzeumot. L. erről: *Szilágyi Miklós*: A gyulai vár múzeumának alakításának terve 1919-ben. *Békési Élet*, 1976/3. sz. 82–85. 1.

nem a múzeum őr az intézője a múzeum minden ügyének-bajának, hiszen sokszor beszélgettek erről ketten előző években, mikor még Márkus ügyvéd volt s a muzeummal épen átellenben lakott.

1920-ban nyáron ismét kinyílt a Múzeum és a városi lakosság kíváncsian kereste föl, kérdezve, ha nem érte-e kár az oláh uralom alatt? Szinte megkönnyebbülve mondta mindenki, mikor megnyugtatta az őr őket: „Na, hála Istennek!” A Lapos-halom tárgyait azonban még mindig nem lehetett bemutatni, mert a „Nyilvános Könyvtár” könyvei még mindig ebben a terembe voltak.

A tárgyak gyűltek ez évben is. A háborús emlékek között egyik volt tanítványától az őr egy *ágyú-irányzékot* kapott, melyet azután ez, természetes módon, a múzeumnak ajándékozott. Sok, sok tárgya lett ily módon a múzeumnak, hiszen az őr mindenképen azon volt, hogy azt fejleszse, gyarapítsa, minél inkább egyetemessé tegye. A köztudatban már úgylis az a felfogás élt, hogy a múzeum az öreg Domonkosé, hiszen elválaszthatatlan fogalommal egyesült a személy és az intézmény. Nem úgy köszöntötték azok az ismerősök, kik régen nem látták, hogy: „Miként érzi magát?” hanem: „Ná, Bácsi! hogy van a múzeum?”

Ebben az évben arra buzdult fel Kohn Dávid, mint aki még jussot tartott a Közművelődési Egyesület alelnöki címére és annak hatáskörére, hogy a Múzeumot a megye kezéből valami módon kivegye és a városéba juttassa. Na, hát ez sikerült is. A „Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége” tudta milyen siralmas állapotban van támogatás nélkül az a kultúr intézmény, mely négy évtizeddel ezelőtt az ország hasonló intézményei között a harmadik volt. A főfelügyelőségnek olyan tagjai, mint Hampel, Posta, Mihálik már régen protegáltak a Kultusz ministeriumban, de sajna! a vármegye közönye és egyik legszebb kultúr intézménye iránti érzéktelensége miatt a segítő kéz bosszúsággal húzódott vissza s legfőlebb az őr odaadását honorálta.

Az újjászületés reményében újongva üdvözölte a cserét a múzeum őre is, hiszen a tengődés 23 éve után megnyitni gondolta az Eldorado kapuját, melyen belül a kultúra intézményét tápláló gyümölcsök után csak épen le kell hajolnia.

Az 1921-ik év április hó 3-án adta át hivatalosan a Múzeumok Főfelügyelősége és a vallás és közoktatási ministerium megbízottja a múzeumot a város birtokába.⁴⁴

Most tehát Gyula városáé.

Az 1921-ik év történetéből még annyit iktathatok ide, hogy a muzeum a közönség számára nyitva volt Húsvét vasárnaptól azaz Márczius 27-től kezdődőleg Julius 4-ig 18, azután Julius 10 és 17-én összesen 20 vasár és ünneppon. Julius 10-én délután a Swezialis Missió népnepélye alkalmával nagyon sok látogatója volt a Muzeumnak, közöttük Wenckheim Krisztina özv. Wenckheim Frigyesné és Széchényiné grófnők.

A nyilvános könyvtár könyveit, melyek 1914 évi szeptember hó közepétől, mint említém, a Laposalmi ásatás tárgyait magában foglaló teremben voltak a földre lerakva, Márczius közepén a Gymnasiumba visszavitette Kohn Dávid miután a könyvtár visszavitelére 1000 korona költséget kapott a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségétől.

⁴⁴ A múzeum városi kezelésbe adásáról l. *Implom J.*: i.m. 38–40.

Julius 20-tól kezdve azután a Múzeum ajtaja ki nem nyilhatott, mert jutalom fejében a kulcsokat elvette az őrtől Dr. Csete György Gyula városa helyettes polgármestere.⁴⁵

Egy – Istennek legyen érte hála – hosszú élet 23 küzdelmes évének története végződik itt a Békésvármegyei Múzeum történetével. A fáradtságot nem ismerő odaadás akár a Múzeum gyarapításában, akár a szabadoktatás révén nyújtott tanításban, a leg-rútabb hálátlanságba fülád.

Hálátlansággal kezdődik a „Gyulai Múzeum” története. Legyen azért Isten áldás rajta!

Nőjje ki magát a tisztelt h. Polgármester úr által „*Szemét domb*”-nak nevezett értékekben fölbecsülhetetlen Múzeum ismét harmadiknak az országban, mint egykor volt az alapító id. Mogyoróssy János korában!⁴⁶

Egyet azonban mégis meg kell említenem még a magam igazolására, azt, t.i. hogy az én gondozásom 23 éve alatt kimutatható 70 ezer korona forint „*forgalmi értékkel*” gyarapodott a „*szemét-domb*” s az 1898-ban átvett 2500 tárgy ma meghaladja a 6000 számot s ezeket mind a „*Szemét-hordó*” szedte össze t.i.

Domonkos János
nyugdíjas tanító
mint igazgató múzeum őr.

János Domonkos und die Geschichte des Békésér Komitatsmuseums

– Miklós Szilágyi –

Resümee

Das 1868 auf Grund einer Schenkung gegründete Gyulaer Stadtmuseum fungierte ab 1874 als Museum des Komitats Békés. Unter Mitwirkung nahmhafter Forscher entwickelte es sich zwischen 1874 und 1894 zu einem beachteten Museum des Landes; seine Sammlungen nahmen in weitem Ausmass zu. Von 1894 bis zur zweiten Hälfte der 1920er Jahre stagnierte das Museum; seine Subventionierung wurde eingestellt und

---

⁴⁵ Más személyt akart a város a múzeum vezetésével megbízni, s ezért vették el *Domonkostól* a kulcsot. A kiszemelt utód azonban nem serénykedett a valóban elhanyagolt gyűjtemény rendbe tételével, az átvétel módzatairól vitakozott a város vezetőivel. Ilyen körülmények között a kultuszminisztérium Domonkos leváltását jogtalannak ítélte és visszaállította őt jogaiba. Élete végéig a múzeum vezetője maradt, jóllehet idős korában a kor színvonalának megfelelő múzeumi munkát már nem is kívánhattak tőle (v.ö.: *Implom J.*: i.m. 41–44. l.)

⁴⁶ Hogy mennyire lemaradt a gyulai múzeum a vidéki muzeológia tisztos színvonalától, magam is akkor értettem meg igazán, amikor a szekszárdi múzeum történetét, majd a néprajzi muzeológia első világháború előtti törekvéseit alaposabban tanulmányoztam: *Szilágyi Miklós*: Múlt és jövő a szekszárdi muzeumban. Dunatáj, II. (1979.) 2. sz.; *Uő.*: Jankó és Bátky Zsigmond gyűjtőútja Tolna megyében. Ethn. XCV. (1984.) 272–288. l.; *Uő.*: Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek megalapozásában (1920 előtt). Ethn. 101. (1990.) 1–50. l.

die Umstände seiner Unterbringung führten zu einem starken Verfall der Sammlungssubstanz.

Von 1894 bis 1921 war János Domonkos (1845–1927), Volkslehrer, autodidaktischer Archäologe und Ethnograph der selbstlose und unbestrittene Leiter des in eine schwierige Lage geratenen Museums. Von den führenden Persönlichkeiten der Stadt und des Komitats, die für das Museumswesen kein Interesse zeigten, wurde Domonkos geringgeschätzt. 1921 verfasste er – gestützt auf seine eigenen Erfahrungen und zeitgenössische Presseartikel – die Geschichte der ein Vierteljahrhundert währenden Vernachlässigung des Museums sowie seiner persönlichen Kämpfe. Er beschreibt zahlreiche Fälle der Ausgrabungsrivalitäten mit dem 1899 gegründeten Békéscsabaer Museum, und auf welche Weise Kunstgegenstände in private Hände gelangten. Er stellt auch die Lage des Museums während des ersten Weltkrieges und der rumänischen Militärbesetzung dar. (1919–1920). Es führte auch zu keiner Wendung, dass das Museum 1921 in den Besitz der Stadt überging.

Der Betreuer des einen bedeutenden Quellenwertes aufweisenden und an Angaben reichen Manuskriptes, jedoch auch subjektive Bewertungen enthaltenden Manuskriptes war als Direktor des Gyulaer Museums auch ein Nachfolger von János Domonkos.

Seine Einleitung und seine ergänzenden und erläuternden Anmerkungen beleuchten die Verdienste und Beschwerden, aber auch die Irrtümer und Voreingenommenheiten von János Domonkos. Zugleich weist er dem Autoren seinen Platz in der Geschichte des ungarischen Museumswesens zu.

(Übersetzt von F. Sipiczky)

Szilágyi Miklós
MTA Néprajzi Kutató Intézete
Budapest,
Országház u. 30.
1250